

ШЫН

№ 1
(17645)

2009 чылдың
январь 1,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Нийтиел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Тыва Республиканың 2009 чылда болгаш 2010 база 2011 чылдарның планнын үе-чадазында республика бюджетиниң дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың декабрь 29-та хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың декабрь 31-де чүлдүг деп көргөн

1 чүүл

1. Тыва Республиканың республика бюджетиниң (моон сонгаар — республика бюджет) 2009 чылда кол-кол хевирлерин бадылаар:

1) республика бюджетиниң орулгаларының нийти хемчээлин 13172201,5 муң рубль түңге;

2) республика бюджетиниң чарыгдалдарының нийти хемчээлин 13206388,1 муң рубль түңге;

3) республика бюджетиниң чедишпээн кезээн 34186,6 муң рубльге.

2. Республика бюджетиниң 2010 база 2011 чылдарда кол-кол хевирлерин бадылаар:

1) республика бюджетиниң орулгаларының баш бурунгаар санаттынар нийти хемчээлин:

2010 чылда 13759154,4 муң рубль түңге;

2011 чылда 15303698,5 муң рубль түңге;

2) республика бюджетиниң чарыгдалдарының нийти хемчээлин:

2010 чылда — 13841784,7 муң рубль түңге, ооң иштинде чижеглеп бадылаан чарыгдалдарны 403739,0 муң рубль түңге;

2011 чылда — 15501431,6 муң рубль түңге, ооң иштинде чижеглеп бадылаан чарыгдалдарны 1644249,1 муң рубль түңге;

3) республика бюджетиниң баш бурунгаар санаттынар чедишпес кезээн:

2010 чылда 82630,3 муң рубль түңге;

2011 чылда — 197733,1 муң рубль түңге.

3. 2010 чылдың январь 1-де Тыва Республиканың күрүнениң ишти ки өрезиниң үстүкү хемчээлин 393186,6 муң рубль түңге чедир, ооң иштинде Тыва Республиканың күрүне магадылалдарының талазы-биле өрезиниң үстүкү хемчээлин 194000 муң рубль түңге чедир бадылаар.

4. 2011 чылдың январь 1-де Тыва Республиканың күрүнениң ишти ки өрезиниң үстүкү хемчээлин 351227,1 муң рубль түңге чедир, ооң иштинде Тыва Республиканың күрүне магадылалдарының талазы-биле өрезиниң үстүкү хемчээлин 106000 муң рубль түңге чедир;

2012 чылдың январь 1-де Тыва Республиканың күрүнениң ишти ки өрезиниң үстүкү хемчээлин 445084,5 муң рубль түңге чедир, ооң иштинде Тыва Республиканың күрүне магадылалдарының талазы-биле өрезиниң үстүкү хемчээлин 140000 муң рубль түңге чедир бадылаар.

5. 2009 чылда республика бюджетиниң чедишпес кезээниң акшаландырышының дөстөрүн бо Хоойлунуң 1 капсырылганын езугаар бадылаар.

2009–2011 чылдарның бюджетинге Чазак Даргазы Ш.Кара-оолдун ат салып турары.

В. Шайфуллинниң тырттырган чуруу.

6. Республика бюджетиниң 2010 база 2011 чылдарның планнын үе-чадазында чедишпээн кезээниң акшаландырышының дөстөрүн бо Хоойлунуң 2 капсырылганын езугаар бадылаар.

2 чүүл

1. 2009 чылда болгаш 2010 база 2011 чылдарның планнын үе-чадазында орулгаларны республика болгаш тус чер бюджеттериниң аразында хуваарының нормативин бо Хоойлунуң 3-кү капсырылганын езугаар бадылаар.

2. Республика бюджетиниң составына кирген орулгаларны, ооң иштинде федералдыг бюджеттен алдынган эгитпес акшаларны барымдаалаарын мынчаар доктаадыр:

1) 2009 чылда бо Хоойлунуң 4-кү капсырылганын езугаар;

2) 2010 болгаш 2011 чылдарның планнын үе-чадазында бо Хоойлунуң 5-кү капсырылганын езугаар.

3 чүүл

1. Тыва Республиканың республика бюджетиниң орулгаларының кол башкарыкчыларының — Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органнарының даңзын бо Хоойлунуң 6-гы капсырылганын езугаар бадылаар.

2. Республика бюджетиниң чедишпес кезээниң акшаландырышының дөстөрүн бо Хоойлунуң 7-ги капсырылганын езугаар бадылаар.

3. 2009 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң орулгаларының кол башкарыкчыларының азы республика бюджетиниң чедишпес кезээниң акшаландырышының дөстөрүн бо Хоойлунуң 3-кү капсырылганын езугаар бадылаар.

4. 2009 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң орулгаларының кол башкарыкчыларының азы республика бюджетиниң чедишпес кезээниң акшаландырышының дөстөрүн бо Хоойлунуң 3-кү капсырылганын езугаар бадылаар.

4 чүүл

1. Республиканың күрүне албан черлериниң ажил-чорудулгазын да орулга кылдыр кирген Россия Федерациязының валюта акша-хөрөңгизи Федералдыг казначействонун Тыва Республикада эргелелинде болгаш Россия Федерациязының доктааткан чурумун езугаар чээли организацияларында оларның ажитканы агар саннарынга Федералдыг казначействонун азы Россия Федерациязының албан черлериниң доктааткан чурумун езугаар санаттынар.

5 чүүл

1. Республика бюджетиниң бо Хоойлунуң 1-ги чүүлүнде доктаадып тургускан чарыгдалдарының нийти хемчээлинге дүүштүр бюджет акшаландырышының кезектерин болгаш ишти ки кезектерин, республика бюджетиниң чарыгдалдар бөлүктээшкениниң тускай сорулгалыг чүүлдерин болгаш чарыгдалдар хевирлерин мынчаар бадылаар:

1) 2009 чылда бо Хоойлунуң 8-ки капсырылганын езугаар;

2) 2010—2011 чылдарда бо Хоойлунуң 9-кү капсырылганын езугаар.

2. 2009 чылда хөй-ниитиниң нормативтиг хүлээлгелерин күүс-диринге бюджет акшаландырышының нийти хемчээлин 2284802,7 муң рубль түңге, 2010 чылда — 2478898,5 муң рубль түңге, 2011 чылда — 2746934,5 муң рубль түңге бадылаар.

3. Тыва Республиканың инвестиция программаларын боттандырырынга бюджет акшаландырышының хуваалдазын бадылаар:

1) 2009 чылда бо Хоойлунуң 10-кү капсырылганын езугаар;

2) 2010—2011 чылдарда бо Хоойлунуң 11-кү капсырылганын езугаар.

4. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын боттандырырынга бюджет акшаландырышының хуваалдазын бадылаар:

1) 2009 чылда бо Хоойлунуң 12-кү капсырылганын езугаар;

2) 2010—2011 чылдарда бо Хоойлунуң 13-кү капсырылганын езугаар.

5. Республика бюджетиниң ведомство тургузуунун чарыгдалдарын бадылаар:

1) 2009 чылда бо Хоойлунуң 14-кү капсырылганын езугаар;

2) 2010—2011 чылдарда бо Хоойлунуң 15-кү капсырылганын езугаар.

6 чүүл

1. Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыларының болгаш бюджет адырының албан черлериниң болгаш организацияларның ажилдакчыларының санын көвүдедиринге чедирер шиитпир хүлээп алыр эрге Тыва Республиканың Чазанда чок.

2. Муниципалдыг албан-хаакчыларының болгаш бюджет адырының албан черлериниң болгаш организацияларның ажилдакчыларының санын көвүдедиринге чедирер шиитпирлер хүлээп албазын Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнарынга сүмелээр.

(Уланчызы 2-ги арында).

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

7 чүүл

Республиканың бюджет албан черлеринин болгаш республиканың күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгелеринин кол акша-хөреңгилеринге капитал салышкыннар кылдыр Тыва Республиканың күрүнө өнчүзүнүң капитал тудуг объектилеринге бюджет инвестицияларын боттандыраарының чурумун доктаадыр.

8 чүүл

1. Республика бюджетинин 2009 чылда чарыгдалдарының составына Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының (моон соңгаар—муниципалдыг тургузуглар) бюджеттеринин бюджеттер аразының трансферттеринин хемчээлин 5804931,7 муң рубль түңге, оон иштинде:

1) муниципалдыг районнарның (хоорай округтарының) саң-хөө деткимчезинин Девискээр фондузундан дотацияларны 1464114 муң рубль түңге;

2) чарыгдалдарны кады акшаландыраарының Девискээр фондузундан субсидияларны 416098 муң рубль түңге;

3) компенсацияларның Девискээр фондузундан субвенцияларны 3718719,7 муң рубль түңге;

4) муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының бюджеттеринин дең-дески чоруун тударын хандыраар талазы-биле хемчеглерни деткиир дотациялар кылдыр бюджеттер аразының өске-даа трансферттерин 206000 муң рубль түңге.

2. Республика бюджетинин 2010 чылда чарыгдалдарының составына муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринин бюджеттер аразының трансферттеринин хемчээлин 5771899 муң рубль түңге, 2011 чылда—630212,8 муң рубль түңге, оон иштинде:

1) муниципалдыг районнарның (хоорай округтарының) саң-хөө деткимчезинин Девискээр фондузундан дотацияларны 2010 чылда 1513190 муң рубль түңге, 2011 чылда 1626746 муң рубль түңге;

2) чарыгдалдарны кады акшаландыраарының Девискээр фондузундан субсидияларны 2010 чылда 364454 муң рубль түңге, 2011 чылда—382146 муң рубль түңге;

3) компенсацияларның Девискээр фондузундан 2010 чылда субвенцияларны 3686755 муң рубль түңге, 2011 чылда 4071120,8 муң рубль түңге;

4) муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринин бюджеттер аразының өске-даа трансферттерин 2010 чылда 207500 муң рубль түңге, 2011 чылда 222000 муң рубль түңге бадылаар.

3. 2009 чылда Республика бюджетинде көрдүнген Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының бюджеттер акшаландырышкынының «Бюджеттер аразының трансферттер» деп Девискээр фондузунда чарыгдалдарны кады акшаландыраар кезеңде 10000,0 муң рубль түңгүг үндүрүг онаар баазаларны хөгжүдеринге идиг бээр сорулга-биле боттарының бүрүн эргелерин күүседир-биле муниципалдыг районнарның (хоорай округтарының) бюджеттеринге немелде дузалалга, тус чер бюджеттеринин аразында хуваалдазын Тыва Республиканың республика бюджетинин күүселдезинин үезинде кылыр болгаш кады акшаландырышкынын Республика фондузундан муниципалдыг районнарның (хоорай округтарының) бюджеттеринге субсидиялар бээринин болгаш чарыгдалдарының Чурумунга дүүштүр бо Хоойлунун 30 дугаар капсырылгада езугаар доктаадыр.

4. Муниципалдыг тургузугларның бюджеттер аразының трансферттерин дараазында черлерден

хуваарын бадылаар:

1) Муниципалдыг районнарның (хоорай округтарының) саң-хөө деткимчезинин Девискээр фондузундан:

а) 2009 чылда бо Хоойлунун 16-гы капсырылгазын езугаар;

б) 2010—2011 чылдарда бо Хоойлунун 17-ги капсырылгазын езугаар;

2) чарыгдалдарны кады акшаландыраарының Девискээр фондузундан:

а) 2009 чылда бо Хоойлунун 18-ки капсырылгазын езугаар;

б) 2010—2011 чылдарда бо Хоойлунун 19-ку капсырылгазын езугаар;

3) компенсацияларның Девискээр фондузундан:

а) 2009 чылда бо Хоойлунун 20-ги капсырылгазын езугаар;

б) 2010—2011 чылдарда бо Хоойлунун 21-ги капсырылгазын езугаар;

4) бюджеттер аразының өске-даа трансферттерин:

а) 2009 чылда бо Хоойлунун 22-ги капсырылгазын езугаар;

б) 2010—2011 чылдарда бо Хоойлунун 23-ку капсырылгазын езугаар;

9 чүүл

1. Муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринге бюджет чээлилерин Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың республика бюджетинин чедишпээн кезеэн акшаландыраарының дөстөрүн езугаар көрдүнген бюджет акшаландырышкынынның ниити хемчээлинге дүүштүр бо сорулгаларга 100000 муң рубль түңге чедир 2009 чылдың кызыгаарындан ашпас хуусаада тус чер бюджетин күүседип турар үеде кассаның түр соксаашкынын долдурары-биле бээрин доктаадып тургузар.

2. Муниципалдыг тургузугларның бюджетин күүседип турар үеде кассаның түр соксаашкынын долдурары-биле бюджет чээлинин ажыглааны дээш төлевирини бюджет чээлинин бээр дугайында дугуржулга чарып турган хүнүнде, Россия Федерациязының Төп банкызының акшаландырышкын ставказының дөрттүң бир кезини хемчээлдиг кылдыр санаарын доктаадыр.

3. Тыва Республиканың республика бюджетинден муниципалдыг тургузугларга бюджет чээлилерин бээрин, ажыглаарын болгаш эгидерин муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринге бюджет чээлилерин бээринин талазы-биле бо Хоойлунун 24-ку капсырылгазында бадылааны-биле боттандыраар.

4. Бюджет чээлилерин болгаш оон хууларын эгидеринин хуусаазын хажыткан таварылгада, үнүп келген өрени бо Хоойлунун 11-ги чүүлүнде доктаадып тургускан чурум езугаар тыртар.

10 чүүл

Тыва Республиканың мурнунда акша өрезин юридиктиг черлерден, хуу кижилерден болгаш муниципалдыг тургузуглардан эгидерин Тыва Республиканың өмүнээзинден негээр эргени Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга берген.

11 чүүл

Тус чер бюджеттеринге тус чер бюджеттеринин өске өрелерин төлээр кылдыр Тыва Республиканың республика бюджетинден берген акшаны эгидеринин чурумун хажытканда база (азы) ону өскээр ажыглан болза, а ол ышкаш тус чер бюджеттеринге эгитпес үндезинге Тыва Республиканың республика бюджетинден берген акшаны өскээр ажыглан болза, республика бюджетинче шилчидер ужурулг акшанын түнүн Россия Федерациязының бюджеттер чарыг-

далдарының хүлээлгелер бөлүктээшкениниң «Бюджеттер аразының трансферти» деп кезеэнде тус чер бюджеттеринче шилчидерин көргөн акша-хөреңгини, тускай сорулгалыг акшадан аңгызын, республика бюджетинче тыртып алырын доктаадыр.

2. Тус чер бюджеттеринге дедир эгидилге чок үндезинге берген Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизин тускай сорулгазындан өскээр ажыгланда, тускай сорулгазындан өскээр ажыглан акша-хөреңгини түнүн Россия Федерациязының бюджет хоойлужудулгазынга болгаш Тыва Республиканың нормативтиг хоойлу-чурум актыларында дүүштүр тыртар кылдыр доктаадыр.

12 чүүл

1. «Тыва Республикада бюджеттер аразының харылзааларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 13-кү чүүлүн езугаар тус чер бюджеттеринден республика бюджетинче шилчидер үндүрүглер орулгаларының субсидиялар деңгелин бир чурттакчыга хамаарыштыр дараазында хемчээлге санаар:

1) сумуларга—662,79 рубль;

2) муниципалдыг районнарга болгаш хоорай округтарынга—3466,8 рубль.

2. Кызыл хоорайның бюджетинден болгаш бир чурттакчыга онааштыр үндүрүг орулгазы бо чүүлдүн 1-ги пунктузунда айытканында тургустунган деңгелден ажып турар сумулардан республика бюджетинче шилчидер ужурулг субсидияларның хемчээлин 25-ки капсырылга езугаар доктаадып тургузар.

13 чүүл

1. 2009 чылда Тыва Республиканың иштики күрүнө чээшкенинениң программасын бо Хоойлунун 26-гы капсырылгазын езугаар база 2010—2011 чылдарда Тыва Республиканың иштики күрүнө чээшкенинениң программасын бо Хоойлунун 27-ги капсырылгазын езугаар бадылаар.

2. 2009 чылда Россия Федерациязының валютасында Тыва Республиканың күрүнө магадылалының программасын бо Хоойлунун 28-ки капсырылгазын езугаар болгаш 2010 болгаш 2011 чылдарның планныг үе-чадазында Россия Федерациязының валютасында Тыва Республиканың күрүнө магадылалының программасын бо Хоойлунун 29-ку капсырылгазын езугаар бадылаар.

14 чүүл

1. Чарыгдалдарны кады акшаландыраарының Девискээр фондузундан муниципалдыг районнарның (хоорай округтарының) бюджеттеринге субсидияларны бээринин база чарыгдалдарының чурумун бо Хоойлуга 30-ги капсырылга езугаар бадылаар.

2. Чарыгдалдарны кады акшаландыраарының Девискээр фондузундан муниципалдыг районнарның (хоорай округтарының) бюджеттеринге субсидияларны хуваарынын Методиказын бо Хоойлуга 31-ги капсырылга езугаар бадылаар.

15 чүүл

Бо Хоойлунун 1-ги болгаш 2-ги чүүлдеринде доктаадып тургускан түнүргө Тыва Республиканың республика бюджетинин каттышкан орулгаларынче кирилделер аңгы-ланы бээр болза, Тыва Республиканың республика бюджетинин күүселдезинин үезинде кассаның түр соксаашкынын дуглаары-биле чээли организацияларының чээлинин болгаш бюджет чээлилерин, Россия Федерациязының бюджет хоойлужудулгазында көрдүнген

чурум' езугаар, Тыва Республиканың Чазаа хаара тудар эргелиг.

16 чүүл

Тыва Республиканың республика бюджетинин чедишпес кезеэн дуглаары-биле Тыва Республиканың өмүнээзинден чээли организацияларының чээлилерин, Тыва Республиканың күрүнениң иштики чээшкенин программасында доктаатынган хемчээлге Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы хаара тудар эргелиг, бо таварылгада чээли ажыглааны дээш төлевир Россия Банкызының учет ставказындан (акшаландырышкын ставказындан) ашпас ужурулг.

17 чүүл

1. Тус чер бюджеттеринин республика бюджетинден субвенция болгаш субсидия кылдыр алганы бюджеттер аразының трансферттери саң-хөө чылында ажыглатынмаан болза, дараазында саң-хөө чылында ол-ла сорулгаларга ажыглаттынар ужурулг. Республика бюджетинин акша-хөреңгизинин чогуур кол эргелеп-башкарыкчызының доктаатканы-биле айыттыглан субвенциялар болгаш субсидиялар хереглеттинмес болза, арткан акшаны республика бюджетинче эгидер ужурулг.

2. Субвенция болгаш субсидия кылдыр алдыңган бюджеттер аразының трансферттеринин ажыглатынмаан артыкчызы республика бюджетинче орулга кылдыр шилчиттинмес болза, Россия Федерациязының Саң-хөө яамызының доктаадып тургусканы ниити негелдерин сагывышаан, Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының тодаратканы чурум езугаар, республика бюджетинин орулгазы кылдыр ол акшаны тыртар.

18 чүүл

1. Россия Федерациязының күрүнө эрге-чагырга органнының болгаш федералдыг бюджеттен акшаландырып турар организацияларның ажылдакчыларының күш-ажыл төлевиринин хемчээлин немей улгаттырган болза, чогуур шийтпирни Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органнының болгаш республика бюджетинден акшаландырып турар организацияларның ажылдакчыларына хамаарыштыр хүлээп алырын, ол чарыгдалдарны акшаландыраар дөстөрнү тыпкан таварылгада, Тыва Республиканың Чазаанга чөпшээрээр.

2. Тус чер бот-башкарылга органнының болгаш муниципалдыг тургузугларның бюджеттеринден акшаландырып турар организацияларның ажылдакчыларына хамаарыштыр, айыттыглан чарыгдалдарны акшаландыраар дөстөрнү тып алган болза, ындыг шийтпирни хүлээп алырын тус чер бот-башкарылга органнынга сүмелээр.

19 чүүл

1. 2009 чылда республика бюджетинден субсидияларны күрүнениң, муниципалдыг албан черлери болбайн турар юридиктиг эргелиг албан черлеринге, тускай сайгарлыкчыларга, хамаатыларга — бараан бүдүрүп, ажылдар кылып, ачы-дуза чедирип турар кижилерге үндүрген чарыгдалдарын азы чедир албаан орулгаларын дуглаар сорулгалар-биле дараазында таварылгаларда бээрин бо хоойлу-биле көрдүнген чурум езугаар доктаадып тургузар:

1) агаар, суг транспортунга пассажирлер сөөртүрүг тарифтерни күрүнөдөн таарыштыраар;

2) «2009-2010 чылдарда Тыва Республикага биче болгаш ортумак

сайгарлыкчы чорукту күрүнөдөн деткиир болгаш хөгжүдеринин» республиканың тускай сорулгалыг программасының иштинге биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорук субъектилерин деткиир талазы-биле хемчеглерни боттандыраар;

3) көдээ ажил-агыйның күрүнөдөн деткиирин боттандыраар сорулгалар.

2. Субсидиялар алыр эргелиг юридиктиг эргелиг албан черлерин (күрүнө (муниципалдыг) албан черлеринден аңгыда), тускай сайгарлыкчыларны, хамаатыларны — барааннар бүдүрүкчүлерин, ажылдар болгаш ачы-дуза чедирикчилерин шилиринин категориязын болгаш (азы) критерийин, бо чүүлдүн 1-ги кезеэнде айытканы субсидиялар бээринин сорулгаларын, байдалдарын болгаш чурумун, оларны берип турда доктааттыглан негелделерни хажыткан таварылгада, субсидияларны эгидеринин чурумун Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

20 чүүл

Субвенциялар санап турар үеде ажыглаттынар турган эге көргүзүглер өскерилген таварылгада, республика бюджетинин акша-хөреңгизинин кол эргелеп-башкарыкчыларының киригени-биле Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы тус чер бюджеттеринге тускайлап турар акша-хөреңгинин ниити хемчээлинге дүүштүр, бо Хоойлуга өскерилге кириери-биле, субвенцияларның хемчээлин өскертир эргелиг.

21 чүүл

2009 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг кылдыр кириери болза: 2005 чылдың декабрь 25-те № 1554 УХ-1 «Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизи-биле Тыва Республиканың сумуларынга дотациялар санаар болгаш бээр талазы-биле муниципалдыг районнарның тус чер бот-башкарылга органнынга чамдык күрүнө бүрүн эргелерин бээр дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун;

2005 чылдың декабрь 25-те № 1560 УХ-1 «Чамдык категорияларның хамаатыларына социал деткимче көргүзөр талазы-биле Тыва Республиканың күрүнениң бүрүн эргелерин муниципалдыг тургузугларның тус чер бот-башкарылга органнынга аңгылап бээр дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун;

2008 чылдың апрель 21-де № 702 УХ-11 «Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органнынга боттандыраары-биле дамчытканы чуртталга шөлү болгаш коммунал ачы-дуза дээш төлевир талазы-биле социал деткимче хемчеглерин бээр талазы-биле Россия Федерациязының чамдык күрүнө бүрүн эргелерин муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының бот-башкарылга органнынга тыпсыр дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун.

22 чүүл

Төлевирлиг ачы-дузадан, хуу кижилерден болгаш юридиктиг эргелиг албан черлеринден, делегел чегрелиг организациялардан болгаш даштыкы күрүнелеринин чазактарындан келген халас кирилделерден, оон иштинде эки тура беримчелерден база ажил-чорудулганын кирип турар өске-даа орулгандан кирген акшаны бюджет албан черлеринин ажыглаарының оназагай талаларын тодарып турар Федералдыг хоойлу күш киргирге чедир бо Хоойлунун 4-кү чүүлүнүн 1-ги кезээ күштүг дээрзин доктаадыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 1187 УХ-11 2008 чылдың декабрь 31.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республикага хамааты камгалалын
организаастаарының база чорударының дугайында Дүрүмнү
бадылаарының дугайында

2008 чылдың октябрь 22 №653 Кызыл хоорай

1998 чылдың февраль 12-де № 28-ФЗ «Хамааты камгалалының дугайында» Федералдыг хоойлуга база 2007 чылдың ноябрь 26-да «Россия Федерациязының хамааты камгалалының дугайында» Дүрүмнү бадылаарының дугайында» Россия Федерациязының Чазаның доктаалына дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республикага хамааты камгалалын организаастаарының база чорударының дугайында Дүрүмнү (кошкан) бадылаар.
2. 1999 чылдың декабрь 10-да №1177

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 22-де
№653 доктаалы-биле бадылаанТыва Республикага хамааты камгалалын организаастаарының база
чорударының дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити чүүлдер

1.1. Бо дүрүмнү «Хамааты камгалалының дугайында» 1998 чылдың февраль 12-де №28-ФЗ Федералдыг хоойлуга, «Россия Федерациязының хамааты камгалалының дугайында» 2007 чылдың ноябрь 26-да №804 Россия Федерациязының Чазаның доктаалына дүүштүр ажылдап кылган болгаш Тыва Республикага хамааты камгалалының организаастаарының үндезинерин, хамааты камгалалының кол хемчеглеринин уjur-утказын, хамааты камгалалының чепсек-херекселдеринин болгаш күжүнүн составын, хамааты камгалалын организаастаарының база чорударының чурумун тодарадыр.

1.2. Тыва Республикага хамааты камгалалын республиканың бүгү девискээринге Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлулары болгаш нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына, Россияның Онза байдалдар яамызының нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына, Тыва Республиканың хамааты камгалалының удуртукчузунун доктаалдарына болгаш айтышкыннарына база бо Дүрүмге дүүштүр организаастаар болгаш чорудар.

1.3. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, тус черниң бот-башкарылга органнары база организациялар оларның организаастыг-хоойлу-дүрүм формаларындан хамаарылга чокка (оон ыңай организациялар), хамааты камгалалының адырынга бодунун бүрүн эргелеринин иштинге сорулгаларны шийтпирлээри-биле чепсек-херекселдерни, күштерни, хамааты камгалалының объектилерин, материал-техниктиг, аш-чем, медицина болгаш өске-даа дериг-херекселдерниң курлавырын тургузар болгаш тудар, хамааты камгалалының талазы-биле хемчеглерни планнаар болгаш боттандыраар.

1.4. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының, тус черниң бот-башкарылга органнарының база организацияларның удуртукчулары хамааты камгалалының талазы-биле хемчеглерни организаастаары база эрттирери дээш персоналдыг харысалганы хүлээр.

II. Тыва Республикага хамааты камгалалының талазы-биле күрүнениң эрге-чагырга органнарының бүрүн эргелери

2.1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазы бодунун бүрүн эргелеринин иштинде:

Тыва Республикага хамааты камгалалының удуртулганын боттандыраар;

Тыва Республикага хамааты камгалалының хемчеглерин күүседирде база сорулгаларны шийтпирлээриде күрүнениң эрге-чагырга органнарының демниг ажылдаарын база хөделирин хандыраар;

хамааты камгалалының талазы-биле хемчеглерниң күүселдезин организаастаар сорулга-биле тургузуп турар комиссияларның база коллегиялдыг органнарының составын бадылаар;

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структурлуг кезектеринин Тыва Республикага хамааты камгалалының хемчеглерин күүседир база сорулгаларны шийтпирлээр талазы-биле бүрүн эргелеринин составын бадылаар;

Тыва Республикага хамааты камгала-

лының хемчеглерин күүседир база сорулгаларны шийтпирлээрин хандыраар талазы-биле хемчеглерни ажылдаарын контролдаар;

Тыва Республиканың хамааты камгалалын удуртуп адырга Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраар;

2.2. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы бодунун бүрүн эргелеринин иштинде:

Тыва Республикага хамааты камгалалын организаастаар база чорудар адырга хоойлужудулга таарыштырылганын боттандыраар;

Тыва Республиканың бюджетинин составына чогуур саң-хөө чылында хамааты камгалалының талазы-биле хемчеглерни боттандыраарына акша-хөреңгини бадылаар;

хамааты камгалалын организаастаар база чорудар адырга Тыва Республиканың күрүнени тускай сорулгалыг программаларын бадылаар;

Тыва Республикага хамааты камгалалын организаастаар база чорудар адырга Россия Федерациязының доктааткан хоойлужудулгазын Тыва Республиканың нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын езугаар өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраар;

2.3. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары бодунун бүрүн эргелеринин иштинде:

хамааты камгалалын организаастаар база чорудар адырга нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын ажылдап кылыр болгаш хүлээр алыр;

хамааты камгалалының адырынга тускай сорулгалыг программаларны ажылдап кылыр;

хамааты камгалалының талазы-биле хемчеглерни эрттирерин организаастаар, эрге-хүлээлгелеринин иштинге хамааты камгалалының база чурттакчы чонну камгалаарының планын ажылдап кылыр болгаш боттандыраар;

штаттан дашкаар озал-ондак-камгалал кезектерин тургузуп турар организацияларның даңзын бадылаар;

Тыва Республикага хамааты камгалалының талазы-биле хемчеглерни организаастаары-биле боттарының бүрүн эргелерин боттандыраар кезең бот-бодунга дамчыдарының дугайында федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органнары-биле дугуржулганы чарар;

Россия Федерациязының база Тыва Республиканың доктааткан хоойлужудулгазы-биле таарыштырылга адырынга өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраар;

2.4. Федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органнарының девискээр органнары:

бодунун бүрүн эргелеринин иштинде хамааты камгалалының айтырылганын талазы-биле федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органнарының нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының күүселдезин организаастаар;

хамааты камгалалының адырынга социал-экономиктиг программаларны ажылдап кылырынга киржир;

доктааткан бүрүн эргелеринин иштинге Тыва Республикага хамааты камгалалының талазы-биле хемчеглерни эрттирерин организаастаар;

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраар;

2.5. Федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органнары база Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга база Россия Федерациязының нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына дүүштүр бот-бодунун дугурушканы-биле боттарының бүрүн эргелеринин чамдызын боттандыраары-биле бот-бодунга дамчыдып болур.

III. Хамааты камгалалының талазы-биле хемчеглер

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, тус черниң бот-башкарылга органнары база организациялар хамааты камгалалының адырынга сорулгаларны шийтпирлээри-биле федералдыг хоойлужудулганың доктааткан бүрүн эргелери-биле хемчеглерни планнаар болгаш боттандыраар:

3.1. Хамааты камгалалының адырынга чурттакчы чонну өөредиринин талазы-биле:

хамааты камгалал адырынга чурттакчы чонну белеткээринин чаңгыс аай системазының ажылдаарының база чурттакчы чонну бойдус база техногенниг шинчилиг онза байдалдардан камгалаарының нормативтиг, хоойлу-дүрүм база методиктиг хандырылганы;

Тыва Республиканың чурттакчы чонун хамааты камгалал адырынга өөредирин планнаары болгаш боттандыраары;

хамааты камгалалының база онза байдалдардан камгалаарының талазы-биле өөредилге-методиктиг төптерни, удуртукчу кижилерниң база хамааты камгалалының

ажылдакчыларының профессионал немелде өөредилгезинин (мергежлин бидидери) өске өөредилге албан черлерин, ол ышкаш муниципалдыг тургузулганың хамааты камгалалының курстарын база хамааты камгалалының талазы-биле өөредилге-консультация пунктуларын тургузар, дериир, ажыл-чорудулганын организаастаар база

ажылдаарын бүгү талагы хандыраар;

хамааты камгалалының адырынга организацияларның ажылдакчыларын белеткээринге өөредилге-материалдыг баазаны тургузар, ажылчын байдалга тудар;

хамааты камгалалының адырынга билиглерни суртаалдаары;

хамааты камгалалының адырынга билиглерни суртаалдаары.

3.2. Дайын чорудулгаларының азы оң болушуннарының хараазы-биле тыптып келир айыыл-халаптар дугайында чурттакчы чонга чарлап дыңнадырының талазы-биле:

Чурттакчы чонга чарлап кылырынга кезээде белен төпчүткен системаны тургузары болгаш тудары, амгы салгалдыг техниктиг дериг-херекселдеринин баазанынга оң чаартылганын боттандыраар, чарлап дыңнадыр системаны сайзыраңгайжыдары;

айыылдыг бүдүмелдерни үндүрүп турарын база чурттакчы чонга чарлап дыңнадыр төпчүткен төптү, айыыл бооп болур объектилерин база оларны таарыштыр тургускан районнары контролдаар автоматтыктан системалар-биле харылзаалыг чарлап дыңнадырының локалдыг системазын тургузары;

кижилерниң массалыг турар черлеринге чурттакчы чонну чарлап дыңнадыр база медээлээр тускай техниктиг херекселдерни тургузар;

Россия Федерациязының электри харылзаазының чаңгыс аай четкизинин херекселдерин, радио-теле-дамчыдылгалар четкизин база херекселдерин, медээлээр дамчыдар өске-даа техниктиг херекселдерни каттыштыр ажылдаар;

хамааты камгалалының адырының талазы-биле медээлери чыыры база ону орнажыры.

3.3. Чурттакчы чонну, материалдыг база культурулгун үнелиг чүүлдерни айыыл чок районнарга чайлады көжүреринин талазы-биле:

чайлады көжүреринин планнаашкынын, белеткээринин база чорударын организаастаары;

чайлады көжүрер чурттакчы чонну таарыштыр тургузар районнары, материалдыг база культурулгун үнелиг чүүлдерни шыгжаар

черлерни белеткээри;

чайлады көжүрер хемчеглерни чорударын хандыраары-биле транспорт херекселдерин белеткээри;

чайлады көжүрер органнары тургузары, ажыл-чорудулганын белеткээри база организаастаары;

3.4. Чурттакчы чонга камгалалын черни база амы-хууда камгалалын херекселдерни бээринин талазы-биле:

хамааты камгалалының база оң амыдырал-хандырылга системаларының туруп турар камгалал тудугларының херегелеринин талазы-биле ажылдаарына доктаамал белен байдалды, ажылгал-техниктиг хандырылганын база чаартырын сагыыры, чаа тудугларны тудары;

тайбың үеде база хамааты камгалалын тайбың үеде дайын үезинче шилчиткенде ханылаткан бажыңнары чурттакчы чон чаштынар чер кылдыр таарыштыраары;

тайбың үеде хамааты камгалалының иштики дериг-херексели бөдүүн, дүрген тудар камгалал тудугларын база бөдүүн хевиринин чаштынар черлерин белеткээри, хамааты камгалалын дайын байдалынче шилчиткенде четпес тудугларны тудары;

хамааты камгалалының камгалал тудугларына чурттакчы чонну доктааткан бөлүүн камгалалын чер-биле хандыраары;

амы-хууда камгалал дериг-херекселдерин херегелерин езугаар ажылдаары, чыыры, шыгжаары база чаартыры;

чурттакчы чонга амы-хууда камгалал дериг-херекселдерин база коллективтиг камгалалдыг дериг-херекселдерин доктааткан хуусааларда бээрин хандыраары;

3.5. Чырык база чажырышкынның (маскировка) өске-даа хевирлеринин талазы-биле:

чажырышкынга кирер уjurлуг объектилеринин даңзын тодарадыры;

хамааты камгалалының талазы-биле бөлүкче кириген организацияларның комплекстиг чажырышкын планнарын ажылдап кылыры;

чырык база чажырышкынның өске-даа хевирлеринин талазы-биле хемчеглер эрттиреринге эргежок чугула материал-техниктиг херекселдеринин курлавырын херегелер езугаар ажылдаарын доктаамал

белен байдалга тудары болгаш тургузары;

хамааты камгалалының талазы-биле бөлүктөргө хамаарыштырган организацияларның чажырышкынын дедир кылып алган демдектерин эвээжедир талазы-биле инженер-техниктиг хемчеглерни эрттирери;

3.6. Дайын чорудуун чорудуп турда азы ол чорудулганын хараазы-биле чурттакчы чонга айыыл тургустунуп келген таварылгада, ол ышкаш бойдустун онза байдалдарының база техногенниг байдалдың болгаш террорисчи акцияларның хараазы-биле озал-ондак-камгалал ажылдарын чорударының талазы-биле:

хамааты камгалал адырынга озал-ондак-камгалал кезектерин база камгалал албаннарын (хамааты камгалалының албаннарын) тургузары, дериири база белеткээри, ол ышкаш оларның хөделишкыннерин планнаары;

материал-техниктиг, аш-чем, медицина курлавырларын база өске-даа дериг-херекселдерни озал-ондак-камгалал база өске-даа сонгаарладып болбас ажылдарны бүгү талагы хандыраарына херегелерин езугаар ажылдаарына доктаамал белен байдалга тургузары база тудары;

озал-ондак-камгалал база өске-даа сонгаарладып болбас ажылдарны чорудар амгы үениң технологияларын база техниктиг дериг-херекселдерин ажылдап кылыры;

хамааты камгалалының күштеринин Россия Федерациязының Чепсектиг күштери-биле, өске-даа шериглер, шериг кезектери база органнары, ол ышкаш дайын үезинде тургузар тускай кезектер-биле демниг хөделишкынни организаастаары;

3.7. Дайын чорудулганын чорудуп турда азы ол чорудулганын хараазы-биле кога-раан чурттакчы чонну эмчи хандырылганы, оң иштинде бирги эмчи дузазы, чурттаар бажыңны дары бээр болгаш өске-даа эргежок чугула хемчеглерни бирги ээлчегде хандыраарының талазы-биле:

чурттакчы чонну амыдырал хандырылганын кол хевирлерин (эмчи, чурттаар бажың, аш-чем, суг, бирги херегелдин эт-

херексели, коммунал ачы-дуза хандырыл-газы) планнаары база организаастаары;

материал-техниктиг, аш-чем, эмчи бол-гаш өске-даа херекселдерини курлавырын херегелдин езугаар ажыглаарына доктаа-мал белем байдалды тургузары база тудары;

чурттакчы чонну аш-чем болгаш өске-даа барааннар-биле хандыраары;

чурттакчы чонга коммунал болгаш амыдыралдың өске-даа ачы-дузанын бээри;

дайын чорудулгазын чорудуп турда азы ол чорудулганын хараазы-биле когараан чурттакчы чон ортузунга санитар-арыг-шевер чоруктуң база эпидемияга удур хемчеглерни боттандыраары;

Эмнелге-чайладыр көжүрер хемчеглер-ни боттандыраары;

хоорай даштында зонага эргежок чугула эмнелге баазанын калбартыры болгаш ооң энергия база суг-биле хандырылганын организаастаары;

чурттакчы чонга эмчи дузанын бүгү хевирлерин көргүзерин организаастаары;

чурттаар оран-бажың чок арткан чурттакчы чоннуң санын тодарадыр;

үрелген чуртталга фондузунун байдалын-га үнелел бээри база кадагалаттынып арт-канын ончалаары, аңаа когараан чурттакчы чонну кирип чурттадырынга ажыглаар аргазын тодарадыр;

когараан чурттакчы чонну дыштанылга бажыңнарынче, пансионаттарже база өске-даа кадыкшылга албан черлеринче, түр чурт-таар оран-саваже (чыып тургузар бажыңнар-же, майгыннарже, чер-бажыңнарже болгаш өске-даа) чурттадып кириери, ол ышкаш ка-дагалаттынып арткан чуртталга фондузунун шөлүнчө көжүрери;

чурттакчы чонга медээ-психологтуг деткимчени бээри;

3.8. Дайын чорудулгазын чорудуп турда азы ол чорудулганын хараазы-биле тывыл-ган өрттер-биле демисел талазы-биле:

өртке удур эргежок чугула күштерни тургузары, оларны дериири база хамааты камгалалының адырынга белеткээри;

дайын үезинде озал-ондак-камгалал база өске-даа соңгаарладып болбас ажылдарны чорудуп турар районнарга өрттерни өжүрерин организаастаары;

дайын үезинде чуртталга бажыңнарынга өрттерни өжүрерин организаастаары;

3.9. Радиоактивтиг, химиктиг, биологтуг база өске-даа хораннанышкынга (хирле-нишкинге) таварышкан районнарны илере-дириниң база демдектээриниң талазы-биле:

Тыва Республикада турар (организаастыг-хоойлу-дүрүм хевиринден хамаарылга чокка), тускай дериг-херекселдерлиг (тех-никтиг херекселдер) база аңгы-аңгы хевир-ниң хораннанышкыннарын (хирленишкин-нерин) илередининиң база дөмейлеп, дең-нээриниң талазы-биле сорулгаларны шиит-пирлээринге белеткелдиг ажылдакчыларлыг организацияларның баазазынга хамааты камгалалының хайгаарал база лабораторлуг контроль четкизин тургузары база белем болурун хандыраары;

радиоактивтиг хирленишкинге тава-рышкан девискээрлерге радиациялыг камгалал чурумун кириери;

радиациялыг, химиктиг, биологтуг бай-далдың, ооң иштинде аш-чемниң база долгандыр турар хүрээлелдин объектиле-ринин радиоактивтиг, химиктиг база био-логтуг бүдүмелдер-биле хораннанышкынның (хирленишкынниң) хемчээлинин мониторин-гизиниң техниктиг херекселдерин база методтарын сайзыраңгайжыдары;

3.10. Чурттакчы чоннуң санитарлыг арыг-лаашкыны, бажыңнарны база тудугларны халдавыр чок болдураары, техниканы база девискээрлерни тускай арыглаарының талазы-биле:

газы эвээш, идепкейин кудуладып турар бүдүмелдерниң болгаш эзилдиргилерниң курлавырын баш бурунгаар тургузары;

чурттакчы чоннуң санитарлыг арыглааш-кынын, бажыңнарны база тудугларны хал-давыр чок болдураары, техниканы база девискээрлерни тускай арыглаарының күш-терин тургузары база чепсеглээри, оларны хамааты камгалалының адырынга белет-кээри;

чурттакчы чоннуң санитарлыг арыглааш-кынын, бажыңнарны база тудугларны халдавыр чок болдураары, техниканы база девискээрни тускай арыглаарының талазы-биле хемчеглерни эрттирерин планнаары

база организаастаары.

3.11. Дайын чорудулгаларын чорудуп тур-да азы ол чорудулгаларның хараазы-биле, ол ышкаш бойдус болгаш техногенниг шин-чилиг онза байдалдарның база террорисчи акцияларның хараазы-биле когараан район-нарны катап тургузар база чурумну са-гыырының талазы-биле:

хөй-ниитиниң чурумун камгалаар күш-терни тургузары база дериири, оларны хамааты камгалал адырынга белеткээри;

хөй-ниитиниң чурумун катап тургузары база сагыыры, хамааты камгалалының күш-териниң база чайлады көжүргөн чурттакчы чоннуң бурунгаарлаан маршруттарынга орук шимчээшкениниң айыыл чок чорунун хандыраары;

хамааты камгалал күштериниң озал-ондак-камгалал база өске-даа соңгаарладып болбас ажылдарны чорударынга саат чок шимчээшкенин хандыраары;

айыыл-халап үнгөн черлерге хөй-ниитиниң чурумун сагыыры база эрттирилге чурумун боттандыраары;

иштики херектер органнары албан кам-галаар ужурулг объектилерниң, керээлер езугаар юридиктиг албан черлериниң база хуу кижилерниң эт-хөреңгизиниң камгалалын күштелдирери, хайгаарал чок арткан эт-хөреңгини камгалаарының талазы-биле хемчеглерни алыры;

3.12. Дайын үезинде эргежок чугула ком-мунал албаннарының ажылдаарын дүрген катап тургузарының айтырыгларының талазы-биле:

дайын үезиниң байдалдарында коммунал албаннарының ажылга белемин хандыраары, оларның ажыл-чорудулгазының планнарын ажылдап кылыры;

үрелген газ, энергия, суг хандырылга-зының системаларын септээринге дериг-херекселдерниң база артык кезектерниң курлавырын тургузары;

сугну дус чок болдураарының, арыглаа-рының база сөөртүрүнүн мөөн дериг-херекселдерин тургузары база курлавырын белеткээри;

суг дамчыдылганының станцияларынга эргежок чугула реагентилерниң, консерван-тыларның база инфекцияларны чидирип арыглаар херекселдерниң курлавырын тургузары;

чурттакчы чонга коммунал хандырыл-ганы организаастаары-биле резервуарларның база доскаарларның, чыыр-чазар хоорза дамчыдыкчыларының, курлавыр база автономнуг мөөн энергия үндезиннериниң, дериг-херекселдерниң база техниктиг херекселдерниң курлавырын тургузары;

3.13. Дайын үезинде өлгөн кижилерни дүрген орнукушударының талазы-биле:

тайбың үеде орнукушудулга туруп болгу-дег черлерни баш бурунгаар тодарадыры;

өлгөн кижилерни орнукушударының талазы-биле хемчеглерни хандыраары-биле, ооң иштинде езулалдар эрттирер тускай организацияларның баазазынга хамааты камгалалының күштерин база херекселдерин тургузары, белеткээри база белемин хандыраары;

өлгөн кижилерниң мөчүзүн (артынчызын) хөөржүдөр (орнукушудар) черлерни де-рири;

мөчүлери дилээр, оларны тыпкан чер-лерни демдеглээр, уштур база өлгөн кижилерни баштайгы аялап, белеткээр, таныдар база документ-биле шынзыдар, дажыыр база орнукушударының талазы-биле ажылдарны организаастаары;

өлгөн кижилерниң орнукушудулгазынга санитар-эпидемиологтуг хайгааралды организаастаары;

3.14. Дайын үезинде экономиканың турум ажылдаарынга эргежок чугула объектиле-ри камгалап арттыраарында база чурттакчы чоннуң дириг артарынче угланган хем-чеглерни ажылдап кылырының база бот-тандыраарының талазы-биле:

тайбың үеде база дайын үезинде Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынга база организацияларга экономиканың база организацияларның турум ажылдаарын бедидериниң талазы-биле комиссияларны тургузары база ажылды организаастаары;

экономиканың болгаш инфраструк-тураның объектилерин, ол ышкаш хамааты камгалалының инженер-техниктиг хемчег-лериниң негелделеринге дүүштүр бүдүрүл-

генин дериг-херекселдерин чогуумчалыг кылдыр таарыштыр тургузары;

комплексиг чажырышкын талазы-биле айыылдыг үеде хемчеглерни планнаары база эрттирери;

энергия база суг хандырылганының үн-дезиннериниң база системаларының идегел-диг ажылдаарын бедидеринче угланган хемчеглерни ажылдап кылыры база эрттирери;

тайбың үеде база дайын үезинде хамааты камгалалының, ооң иштинде тудуг төлеви-лелдеринге инженер-техниктиг хемчеглерни ажылдап кылыры база боттандыраары;

дайын үезинде ажылын уламчылап турар экономиканың объектилеринге озал-ондак-камгалал база өске-даа соңгаарладып болбас ажылдарны планнаары, белеткээри база эрттирери;

бүдүрүлгенин чорудулгазын катап тургу-зарынга эргежок чугула материал-техниктиг, аш-чем, медицина болгаш өске-даа херек-селдерниң курлавырын баш бурунгаар тургузары;

документилерниң камгаладылга фонду-зун тургузары;

амгы үениң дегзи адар чепсек-херексе-линиң бүдүрүлгө фондуларынга салдарын-дан камгалалдың дээштиин бедидери;

3.15. Хамааты камгалалының күштериниң болгаш чепсек-херекселериниң доктаамал белемин хандыраарының айтырыгларының талазы-биле:

хамааты камгалалының күштерин амгы үениң техниказы болгаш дериг-херексели-биле дериири база тургузары;

озал-ондак-камгалал кезектериниң база камгалал албаннарының хуу составының ажылдап турар черлеринге кичээлдерни эрттирери, хамааты камгалалының талазы-биле өөредилгелерни база тренировкаларны эрттирери;

хамааты камгалалының күштериниң бөлүктөрүн ажыглаарын планнаары база тургузары;

озал-ондак-камгалал база өске-даа соңгаарладып болбас ажылдарны чоруда-рынга дээштиин бедик технологияларны ажылдап кылыры;

хамааты камгалалының эрге-ажыынга аңгы-аңгы ведомстволарның база органи-зацияларның күжүн, чепсек-херекселдерин кириштирериниң болгаш демниг хөдөлиш-киннериниң, ол ышкаш оларның хөдөлиш-киннерин бүгү талалыг хандыраарының чурумун тодарадыр;

IV. Тыва Республикада хамааты камга-лалының удуртулганын база организаастыг структуралары, хамааты камгалалының күштериниң база чепсек-херекселдериниң составы

4.1. Тыва Республикада хамааты камгала-лы девискээр-бүдүрүлгө принциптерин езугаар организаастаттынар.

4.2. Тыва Республиканың хамааты кам-галалының удуртукчузу – Тыва Респу-бликаның Чазаның Даргазы республикага хамааты камгалалының удуртулганын феде-ралдыг күүсекчи эрге-чагырга органының девискээр органы – Тыва Республикага ха-мааты камгалалының база онза байдал-дарны болдурбазының болгаш чайла-дырының талазы-биле сорулгаларны шиит-пирлээри-биле төлээлеттирген органны таварыштыр боттандырып турар.

4.3. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарында, тус черниң бот-баш-карылга органнарында база оларның струк-турлуг кезектеринде хамааты камгалалының удуртулганын ол органнарның база струк-турлуг кезектериниң чогуур удуртукчулары боттандыраар.

4.4. Организацияларда хамааты кам-галалының удуртулганын оларның удур-тукчулары боттандыраар.

4.5. Хамааты камгалалын организаастаар база чорудар сорулга-биле хамааты камга-лалының чогуур деңгелин удуртукчулары дужаалдарны, айтышкыннарын үндүрер.

Хамааты камгалалының удуртукчулары-ның боттарының эрге-хүлээлгелериниң иш-тинде хамааты камгалалының адырының талазы-биле үндүргөн дужаалдарын база ай-тышкыннарын бүгү албан-дужаалдыг кижилериниң, хамаатыларның күүседири албан.

4.6. Хамааты камгалалының удуртукчула-ры хамааты камгалалының удуртулганын хамааты камгалалының эргелеп-башкарыл-ганын боттандырып турар камгалал албан-

нарының удуртулга органнарын, чайладыр көжүрүлгө органнарын, Тыва Республика-ның экономиказының база организация-ларның дайын үезинде турум ажылдаарын бедидериниң талазы-биле комиссиязын база хамааты камгалалының адырында сорулга-ларны шиитпирлээри-биле тургускан өске-даа чогуур органнарны таварыштыр боттан-дыраар.

4.7. Тыва Республикага хамааты камга-лалының эргелеп-башкарылганын боттан-дырып турар органнар болза:

Россияның Онза байдалдар яамызының Тыва Республикада девискээр органы – Тыва Республикага хамааты камгалалының база онза байдалдарны болдурбазының болгаш чайладырының талазы-биле сорулгаларны шиитпирлээри-биле төлээлеттирген орган.

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганын хамааты камгалалының талазы-биле девискээр, ажыл-хүлээлгелиг, адырлар аайы-биле органнарының, тус черниң бот-башкарылга органнарының база организацияларның структурлуг кезектери (ажылдакчылар).

4.8. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, тус черниң бот-баш-карылга органнары, организацияларның удуртукчулары чайлады көжүрер хемчег-лерни планнаар, белеткээр база чорудары-биле баш бурунгаар тайбың үеде чайлады көжүрериниң комиссияларын тургузар. Чайлады көжүрер комиссияларны Тыва Республиканың чогуур күүсекчи эрге-чагырга органнарының, тус черниң бот-башкарылга органнарының база органи-зацияларның удуртукчулары азы удуртукчу-ларның оралакчылары баштаар. Чайлады көжүрер комиссияларның ажыл-чорудул-ганын хамааты камгалалының чогуур удуртукчуларының бадылааны чайлады көжүрер комиссиялар дугайында дүрүмнөр езугаар чурумчудуп, доктаадыр.

4.9. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының эргелеп-башкарыл-ганын курлавыр пунктуларының, хамааты камгалалының камгалал тудугларының тех-никтиг хандырылганын, септелгезин чорудар база белем байдалга тудар, хамааты кам-галалының эт-хөреңгизин чыыр, шыгжаар база хандыраар сорулга-биле Тыва Респу-бликаның күүсекчи эрге-чагырга органнары чогуур тускай бүдүрүлгелерни тургузар.

Айыттыгын бүдүрүлгелер Тыва Рес-публиканың хоойлужулганынга дүүштүр ажылдап турар юридиктиг албан черлери болур. Федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органының Тыва Республикага хамааты камгалалының база онза байдалдарны болдурбазының база чайладырының талазы-биле сорулгаларны шиитпирлээри-биле төлээлеттирген девискээр органы Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының аңаа чөпшээрээн бүрүн эргелериниң иштинде оларның ажыл-чорудулганын удуртуп.

4.10. Тыва Республиканың девискээрин-ге хамааты камгалалының адырынга сорул-галарны шиитпирлеп, боттандыраары-биле хамааты камгалалының күштери тургус-тунар. Тыва Республиканың хамааты кам-галалының күштериниң составынче озал-ондак-камгалал кезектери база камгалал албаннары (хамааты камгалалының ал-баннары).

4.11. Озал-ондак-камгалал кезектери – бот-тускайлаң азы озал-ондак-камгалал ажылдарын чорудар хүлээлгелиг, үндезинин тускай техника, дериг-херекселдер, мате-риалдар-биле дериттинген кезектер тургузуп турар озал-ондак-камгалал албаннарының структураларының составынче кирип турар.

Ажылап турар айыылдыг бүдүрүлгө объектилерлиг, ол ышкаш чугула камгалал база экономиктиг ужу-дузалыг азы тайбың үеде база дайын үезинде онза байдалдарның тыптып болурунун бедик чадалыг айыылы бар организациялар Россия Федерациязы-ның база Тыва Республиканың хоойлу-жудулганының база нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының доктааткан чурумун езугаар штаттыг эвес озал-ондак-камгалал кезектерин доктаамал белем байдалга тургузар болгаш тудар.

Регион деңгелдиг озал-ондак-камгалал база өске-даа соңгаарладып болбас ажыл-дарны чорудар сорулга-биле девискээр-лерниң штаттыг эвес, озал-ондак-камгалал кезектериниң санындан Тыва Республиканың

Чазааның Даргазының курлавырын тургузар. Штаттыг эвес озал-ондак-камгалал кезектерин тургузарының чурумун хамааты камгалалының адырында сорулгаларны шийтирлээри-биле төлээлеттирген күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы ажылдап кылыр болгаш бадылаар.

Штаттыг эвес озал-ондак-камгалал кезектерин белеткээр чурумун, дерилгезин база ажыглаарын хамааты камгалалының сорулгаларын шийтирлээри-биле төлээлеттирген күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы тодарадыр.

4.12 Тыва Республиканың девискээринге республиканың муниципалдыг болгаш организацияларның камгалал албаннарын тургузар (хамааты камгалалының албаны).

Тыва Республиканың камгалал албанын тургузар дугайында шийтирнн (хамааты камгалал албаны) республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары хүлээп алыр, муниципалдыг тургузулгаларга тус чер бот-башкарылга органнарының удуртукчулары, организациялар — организацияларның удуртукчулары.

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының шийтирннн талазы-биле камгалал албанын тургузар (хамааты камгалал албаны): камгаланыр болгаш чаштынар черлер, медицина, инженер, коммунал, өртке удур, хөй-ниитинин чурумун камгалалы, дириг амытаннарны болгаш үнүштерни камгалаары, чырык болгаш харылзаа, культураның үнелиг чүүлдерин камгалалы, автотранспорт, садыг болгаш аш-чем болгаш өске-даа албаннар.

Камгалал албаны (хамааты камгалал албаны) — ол шериг хөдөлишкннерин чорударына соңгаарладып болбас ажылдарны күүседирин азы ол хөдөлишкннерин уржуктарын болгаш озал-ондак-камгалал тургузулгаларының хөдөлишкннерин бүгү талагы хандыраы, хамааты камгалалының талазы-биле хемчеглери чорударына көрдүнген хамааты камгалалының дериг-херекселдери болгаш күштери, эргелеп-башкарының органнарының каттышканы болур, а база террориски хөдөлишкннериний болгаш техногенниг байдалды база бойдустун онзагай байдалының уржуктарын чайладырынга. Камгалал албанын тургузарының методиктиг удуртулганын хамааты камгалал адырынга сорулгаларны шийтирлээринге төлээлеттирген, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы боттандыраар.

Камгалал албанының хевирин болгаш санын (хамааты камгалал албанын) чурттакчы чоннун камгалалының сорулгазынга дүүштүр ооң баазаның бары болгаш хамааты камгалалының планынга дүүштүр күүседип турар хемчээлинге болгаш байдалынга хамаарыштыр тодарадыр.

Камгалал албанының сорулгаларын, организациязын болгаш хүлээлгезин (хамааты камгалал албанының) камгалал албанының дугайында чурумга дүүштүр тодарадыр.

4.13 Тыва Республиканың камгалал албанының дугайында Дүрүмнү (хамааты камгалалының албаны) хамаарылгалыг камгалал албанының удуртукчулары ажылдап кылыр болгаш адын салыр, Тыва Республика талазы-биле онзагай байдалды чайладыр болгаш болдурбазының талазы-биле сорулгаларны болгаш хамааты камгалалының сорулгаларын шийтирлээр төлээлеттирген орган-күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының девискээр органы-биле дугурушкан соонда Тыва Республиканың хамааты камгалалының удуртукчузу бадылаар.

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының камгалал албанының (хамааты камгалал албаны) дугайында Дүрүмнү Тыва Республика онзагай байдалды чайладыр болгаш болдурбазының талазы-биле сорулгаларны болгаш хамааты камгалалының сорулгаларын шийтирлээр төлээлеттирген орган-күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының девискээр органнары-биле дугуржур, республиканың камгалал албанының хамаарылгалыг удуртукчулары болгаш Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының хамааты камгалалының удуртукчулары бадылаар.

Организацияларның камгалал албанының (хамааты камгалал албанының) дугайында Дүрүмнү хамааты камгалал адырынга сорулгаларны шийтирлээринге төлээлеттирген, тус чер бот-башкарылга органнарының

структурлуг кезектеринге таарыштыр дугуржур болгаш организацияның хамааты камгалалының удуртукчузу бадылаар.

Оларның бүрүн эргезинде кирип турар айтырыглар талазы-биле Тыва Республиканың камгалал албанының (хамааты камгалал албанының) айтышкыннарын болгаш ин-струкциязын организацияларның албаннары, муниципалдыг тургузулгаларның албаннары, оларның ведомство адаанда турар шупту структурлуг кезектери күүседирин албан.

4.14 Хамааты камгалалының хемчеглерин күүседиринге, камгалал албанының (хамааты камгалал албаны) болгаш озал-ондак-камгалал тургузулгаларының составынга чурттакчы чонну камгалаар хамааты камгалалының бөлүк күштерин тургузар болгаш хамааты камгалалының планынга дүүштүр Тыва Республиканың девискээринге озал-ондак-камгалал болгаш өске-даа соңгаарладып болбас ажылдарны чорудар.

Хамааты камгалалының сорулгаларын шийтирлээринге, Россия Федерациязының субъектизинин күүсекчи эрге-чагырга органнарының шийтирнн-биле, Россия Федерациязының субъектизинин девискээринде турар тускайжыттыг оозал-ондак-камгалал тургузулгаларын, медицина албан черлерин, тудуг-монтаж организацияларын киришти-рип болур.

Озал-ондак-камгалал болгаш өске-даа соңгаарладып болбас ажылдарны чорударына аттестация эрткен камгалакчыларлыг эки тураның организацияларының киржирин хамааты камгалал эргелелинн органының удуртулганы-биле боттандыраар.

4.15 Россия Федерациязының Президентизинин тодараткан чурумунга дүүштүр Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал адырынга сорулгаларны күүседиринге, Россияның Чепсектиг Күштеринин кезектерин болгаш шериг кезектерин, өске-даа шериглери болгаш шериг тургузулгаларын кириштирип болур.

4.16 Тайбың үеде хамааты камгалал күштерин техногенниг байдалдыг болгаш бойдустун онзагай байдалын чайладырынга база болдурбазының талазы-биле хемчеглерге киржиринге кириштирип болур, а база террориски акцияларны болдурган уржуктарны чайладырынга.

Россия Федерациязының субъектизинин девискээринде онзагай байдалды уржуктарын чайладырынга хамааты камгалалдыг чепсек-херекселдерин болгаш күштерин тайбың үеде кириштиреринин дугайында шийтирнн, оларга хамаарыштыр хамааты камгалал күштерин тургускан организациялар болгаш тус чер бот-башкарылга органнары, Россия Федерациязының субъектизинин хамааты камгалал удуртукчулары хүлээп алыр.

4.17 Техногенниг байдалдыг болгаш бойдустун онзагай байдалы тургустунуп келгенде, ол хөдөлишкннерин уржуктарын азы шериг хөдөлишкннеринин чорудулузында тургустунуп келген айыылдыг дугайында чурттакчы чонга дыңнадыр системаны, хамааты камгалал эргелелинн техниктиг системазының доктаамал беле турарын деткиир болгаш тургузар, хамааты камгалал адырынга бүрүн эрге-хүлээлгезинге дүүштүр организациялар болгаш тус чер бот-башкарылга органнары, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының хамааты камгалал эргелели боттандырып чорудар.

Хамааты камгалал эргелелинн техниктиг системазын тургузар, хамааты камгалалының харылзаа системазын болгаш эргелелдин бар турар пунктуларының беле турарын деткиир, чаа тудугларны төлөвилээр болгаш тударын көөр, а база шериг эргелелинн болгаш күрүнө системазының эргелелинн пунктуларын организациястыг-техниктиг хандырылганын.

4.18 Тыва Республикага шериг дегинин айылы тургустунуп келгенде болгаш прогнозун дугайында чурттакчы чонга үезинде дыңнадыр болгаш хамааты камгалал талазы-биле хемчеглерни организациястыг болгаш планныг боттандыраарын хандыраар сорулга-биле хамааты камгалал адырынга информация солчурун болгаш чыырын организастаар (информация).

Айыылдыг объектилер бар болгаш оларны ажыглап турар организациялар, дайын үезинде ажылын уламчылап турар организациялар информацияны чыырын

болгаш солчурун боттандыраар, а база экономикагыг ужу-дузалыг болгаш камгалалга чугула херек организациялар азы Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш дайын үезинде азы тайбың үеде онзагай байдалдыг айылын тургузул болурунга кирип турар объектилер.

Хамааты камгалал адырынга информация чыырының болгаш солчурун чурумун болгаш Тыва Республиканың девискээринге ону кириренин хуусаазын, хамааты камгалал адырынга сорулгаларны шийтирлээринге төлээлеттирген, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының Тыва Республика талазы-биле девискээр органы тодарадыр.

V. Тыва Республикага хамааты камгалалын чорудары болгаш чорударына белеткел

5.1 Тыва Республикага хамааты камгалалын чорударына белеткелди дайын хөдөлишкннеринин чорудулгазында азы ол хөдөлишкннеринин уржуктарында тургустунуп келген, материалдыг болгаш культураның үнелиг чүүлдеринин айылында, чурттакчы чонну камгалаарына белеткел талазы-биле хемчеглерни күүселдезинден, бот-боттарына тудуш сорулгаларны болгаш угланышкыннары чогуур үезинде дугурушканынга үндезилеп чорудар, а база техногенниг байдалдыг болгаш бойдустун онзагай байдалы тургустунуп келгенде Россияның ОБЯ-ның регионалдыг төвү-биле дугуржур, суг объектилеринге кижилерин айыыл чок чоруун болгаш өрттүн айыыл чок чоруун хандыраар, онзагай байдалды чайладыр база болдурбас, хамааты камгалалының айтырылгаларының талазы-биле кол хемчеглерни перспективтиг болгаш чылдың планынга үндезилеп боттандырып чорудар.

5.2 Дайын хөдөлишкннеринин чорудулгазында азы ол хөдөлишкннеринин уржуктарында тургустунуп келген айыылдан Тыва Республиканың девискээринде материалдыг болгаш культураның үнелиг чүүлдерин, чурттакчы чонну камгалаар талазы-биле хемчеглерни күүседиринге хамааты камгалал чорудулгазы кирир, а база техногенниг байдалдыг болгаш бойдустун онзагай байдалы тургустунуп келгенде, организацияларның хамааты камгалал планынга болгаш муниципалдыг тургузулгаларны чурттакчы чонну камгалаар болгаш хамааты камгалал планынга, Тыва Республиканың чурттакчы чонну камгалаар база хамааты камгалал планынга үндезилеп чорудар.

5.3 Чурттакчы чоннун камгалалы болгаш хамааты камгалал планы (хамааты камгалал планы) тайбың үеде дайын үезинче шилчээнде болгаш ооң чорудулгазының үезинде ооң белеткелинин чадазында тургустунган хамааты камгалалы кириренин талазы-биле хемчеглерни күүседиринин хуусаазын, аргазын, чурумун, организациязын болгаш хемчээлин тодарадыр, а база техногенниг байдалдыг болгаш бойдустун онзагай байдалы тургустунуп келгенде.

5.4 Чурттакчы чоннун камгалалын болгаш хамааты камгалалының планын ажылдап кылырының, дугуржурун болгаш бадылаарының чурумун (хамааты камгалалының планы) хамааты камгалал адырынга сорулгаларны шийтирлээринге төлээлеттирген,

Республиканың өөредилге албан черлеринге назы четпээннер херектеринин талазы-биле школа инспекторларын Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызының хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун милициязының составынга кириренин дугайында 2008 чылдың октябрь 22 № 660 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының 1991 чылдың апрель 18-те «Милиция дугайында» №1026-1 Хоойлузунун 9-ку чүүлүнге, 1999 чылдың июнь 26-да «Назы четпээннеринин хоойлудурум үрээр чоруктарының болгаш хайгаарал чок чоруунун профилактика системазының үндезиннеринин дугайында» Федералдыг хоойлуга үндезилеп, Россияның Иштики херектер яамызының 2000 чылдың май 26-да «Иштики херектер органнарының назы четпээннер херектеринин талазы-биле кезектеринин ажылын организастаарының талазы-биле Инструкцияны бадылаарының дугайында» №569 дужаалыга дүүштүр Тыва Республиканы Чазаның доктадыры болза:

1. Кызыл хоорайның болгаш республиканың алды кожууннарының ниити өөре-

күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы тодарадыр.

VI. Тыва Республикага хамааты камгалал чорудар болгаш организастаар адырынга нормативтиг эрге-хоойлу таарыштырылганы

Бодунун бүрүн эрге-хүлээлгезинге дүүштүр Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары хамааты камгалал адырынга нормативтиг эрге-хоойлу таарыштырылганын боттандырып чорудар, ооң иштинде дараазында айтырыглар талазы-биле:

Россия Федерациязының нормативтиг эрге-хоойлу актыларына дүүштүр хамааты камгалалының талазы-биле хемчеглерни чорударын организастаар, Тыва Республиканың чурттакчы чонунун камгалалы болгаш хамааты камгалалының планын ажылдап кылыр болгаш боттандыраар;

Доктаамал беле турар байдалга хамааты камгалалының дериг-херекселдерин болгаш күштерин тудар талазы-биле хемчеглерни боттандыраар;

хамааты камгалал адырынга чурттакчы чонну өөредирин болгаш белеткээрин организастаар;

хамааты камгалал эргелелинн техниктиг системазын ажыглаарын доктаамал беле байдалга турарын деткиир болгаш тургузар; дайын хөдөлишкннеринин чорудулгазында азы ол хөдөлишкннеринин уржуктарында тургустунуп келген айыылдыг дугайында чурттакчы дыңнадыр системаны, техногенниг байдалдыг болгаш бойдустун онзагай байдалында тургустунуп келген, камгалал тудуглары болгаш хамааты камгалалының өске-даа объектилери;

чурттакчы чонну өскээр көжүреринге белеткел талазы-биле хемчеглерни планнаары, материалдыг болгаш культураның үнелиг чүүлдерин айыыл чок районнарже чайладыры, шыгжаары, эмнелгелерни тургузар болгаш когараан чурттакчы чонну бирги ээлчегде хандыраар эргежок чугула өске-даа албан черлерин;

дайын үезинде турум ажылдаар организацияларны деткиир талазы-биле хемчеглерни планнаар;

медицинаың, аш-чемниң, материал-техниктиг курлавырын хамааты камгалалының сорулгазынга тургузар болгаш тудар база өске-даа дериг-херекселдерни.

VII. Түңнел чүүл

7.1 Нормативтиг таарыштырылга, а база хамааты камгалал адырынга тускайжыттыг, чепчээрелдин, хайгааралдыг болгаш контролдуң хүлээлгезин хамааты камгалал сорулгаларын шийтирлээринге төлээлеттирген ооң девискээр органнары болгаш хамааты камгалал адырынга сорулгаларны шийтирлээринге төлээлеттирген, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы боттандыраар.

7.2 Хамааты камгалал талазы-биле хемчеглерни акшаландыраарын Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр боттандыраар.

7.3 Хамааты камгалал адырынга негелдени болгаш норманы Россия Федерациязының хамаатылары болгаш эрге-дужаалдыг кижилер күүсептээнде Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр харыс-салгага онаажыр.

дилгенин албан черлеринге назы четпээннер херектеринин талазы-биле школа инспекторларының эрге-дужаалын кирир сорулга-биле, Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызының хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун милициязының штаттыг санын 10 санга 2009 чылдың январь 1-ден өстүрер.

2. Республиканың ниити өөредилге албан черлеринге назы четпээннер херектеринин талазы-биле школа инспекторунун дугайында коштунган Дүрүмнү бадылаар.

3. Тыва Республиканың Сан-хөө яамызы республиканың ниити өөредилге албан черлеринге назы четпээннер херектеринин талазы-биле 10 санныг школа инспекторларын тударының чарыгдалын 2009 чылдың Тыва Республиканың бюджетинге көөр.

4. Назы четпэннер херектериниң талазы-биле школа инспекторларының ажил-чорудулгазының түнелин анализтээр, контролдаар, удуртур болгаш организациязын хандыраарын Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызынга сүмелээр.

5. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызы ниити өөредилгениң албан черлеринге назы

четпэннер херектериниң талазы-биле школа инспекторларының ажилчын олудунун организациязын хандыраар.

6. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хууракка дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың октябрь 22-де № 660 доктаалы-биле бадылаан

Республиканың өөредилге албан черлеринге назы четпэннерниң херектериниң талазы-биле школа инспекторунуң дугайында ДҮРҮМ

Амгы Дүрүмнү Россия Федерациязының Конституциязын, 1999 чылдың июнь 24-те «Назы четпэннерниң хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарының болгаш хайгаарал чок чорунун профилактика системазының үндезин-нериниң дугайында» №120 Федералдыг хоойлуга, Россияның ИХЯ-ның 2000 чылдың май 26-да «Иштики херектер органнарының назы четпэннер херектериниң талазы-биле кезектериниң ажилын организастаар талазы-биле Инструкцияны бадылаарының дугайында» №569 дужаалынга болгаш назы четпэннерниң хоойлу-дүрүм хажыдыш-кыннарын болдурбазының талазы-биле иштики херектер органнарының ажилдакчыларының ажил-чорудулгазын таарыштырып турар өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларынга үндезилеп ажилдап кылган.

I. Ниити чүүлдер

1. Ниити өөредилге албан черлеринге назы четпэннер херектериниң талазы-биле школа инспектору корум-чурумнуң байдалына дүүштүр өөреникчилериниң саны 500-тен ажып турар Тыва Республиканың муниципалдыг өөредилге албан черлеринге ажилдаар. Оон ажил-чорудулгазының кол сорулгазы болза хамааржып турар девискээринге болгаш өөредилге черинге хайгаарал чок чоруктуң профилактиказын болгаш өөреникчилерниң хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарының, оларның эргезин болгаш сонургалын камгалаарының, эрге-хоойлу кижизидилгезиниң талазы-биле ажилдарны организастаар.

2. Школа инспектору назы четпэннер херектериниң талазы-биле начальнигинге дорт чагыртыр болгаш иштики херектер килдизиниң хөй-ниитиниң айыыл чок чорунун милициязының назы четпэннер херектериниң талазы-биле кезээниң составына кирер.

3. Школа инспектору дээди эртемниг болуру албан болгаш назы четпэннер ажилы-биле арга-дуржулгалыг болур. Өөредилге албан черинге школа инспекторун быжыглаарын, өөредилге албан чериниң удуртукчузу-биле дугуржулганың талазы-биле иштики херектер органының начальнигиниң дужаалы-биле чорудар.

II. Школа инспекторунуң хүлээлгези

4. Школа инспектору өөредилге албан черинге албан-хүлээлгезин күүседирде,

форма хевин албан кедер.

5. Школа инспектору:

1) өөреникчилерниң ортузунда хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарны болгаш кем-херек үүлгедиглериниң байдалын сайгарар, назы четпэннер херектериниң талазы-биле кезектиң начальнигиниң мурнунга ажилының түнелиниң дугайында неделя санында отчетун бээр. Профилактика системазының органнарга болгаш өөредилге албан чериниң удуртукчузунга, өөреникчилерниң талазын-дан хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарны болгаш кем-херек үүлгедиринге байдалды тургузуп турар чылдагааннарны эдер дугайында саналды кириер;

2) өөреникчилерниң турар чериниң талазы-биле болгаш быжыглаттыңан өөредилге албан черинге назы четпэннерниң хоойлу-дүрүм үрээр чорунун профилактиказының талазы-биле оперативтиг-профилактиктиг хемчеглерни ажилдап кылырынга болгаш эртиреринге киржир;

3) өөредилге албан чериниң болгаш назы четпэннер херектериниң талазы-биле кезектиң каттышкан планынга үндезилеп, школаның иштики учедунда болгаш назы четпэннер херектериниң талазы-биле кезектиң учедунда турар өөреникчилер-биле профилактика ажилын чорудар;

4) ИХЯ-ның 2000 чылдың май 26-да Россияның «Иштики херектер органнарының назы четпэннер херектериниң талазы-биле кезектиң ажилын организастаар талазы-биле Инструкцияны бадылаарының дугайында» №569 дужаалының негелдезинге дүүштүр өөредилге албан чериниң информация-статистика материалын тургузар. Айда чаңгыстан эвээш эвес катап школаның иштики учедунда болгаш назы четпэннер херектериниң талазы-биле кезектиң учедунда турар назы четпэннер-биле чоруткан ажилының дугайында иштики херектер килдизиниң девискээр удуртулганын даңнадыр;

5) өөреникчилер-биле профилактика ажилы, кижизидилгези болгаш өөредилгези дээш харысалгазының дугайында төрелдер-биле, оон иштинде хоойлу-дүрүм үрээр болгаш кем-херек үүлгедир чоруктарны, таакпылаар, ээртир суксуннарны, наркотиктиг болгаш өске-даа кижиниң угаан-медеринге салдар чедирер чүүлдерни ажыг-

лаарын болдурбазының талазы-биле тайылбыр ажилын чорудар;

6) назы четпэннерниң төрелдери болгаш хоойлу езугаар төлээдери оларның кижизидилгези болгаш ажаап-тударының талазы-биле бодунуң хүлээлгезин күүсетпес азы оларның кижизидилгезинге багай салдар чедирип турар, оларга каржыланыр өг-бүлелерни тодарадыр;

7) өөредилге албан чериниң девискээринге үүлгеткен хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарның фактыларын тодарадыр, күштүг болуп турар хоойлужулгага дүүштүр хемчез алыр;

8) кеземче харысалгазынга назыны четпэннерниң өөредилге албан черлеринге үүлгеткен, хөй-ниитиге айылдыг болгаш хоойлу-дүрүм үрээр административтиг хажыдышкыннар дугайында билдириш-киннерни болгаш хомудалдарны тургустунган чурум-биле сайгарып көөр;

9) хамааржып турар девискээринге болгаш өөредилге албан черинге үүлгеткен кем-херек үүлгедиринге ажыдарынга болгаш соксадырынга киржир;

10) наркомания профилактиказының талазы-биле өөредилге албан чериниң башкылар коллективиниң ажилынга киржир. Россияның ИХЯ-ның 2000 чылдың май 26-да №569 дужаалының болгаш өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларының негелдезинге дүүштүр, наркотиктиг чүүлдерни ажыглап турары билдинген өөреникчилер-биле профилактиктиг ажилдарны чорудар;

11) күштүг болуп турар хоойлужулгада көрдүнгөн товарылгада, кеземче харысалгазынга кирер назыны четкиже, хөй-ниитиге айылдыг үүлгедигни кылган, назы четпэннерниң түр тудар төвүнге сайгарып көөр материалдарны белеткээринге киржир;

12) өөредилге албан черинде өөренип турар хоойлу-дүрүм үрээр назы четпэннерни хаалгыг хевирини өөредилге-кижизидилге албан черинче чорудар материалдарны белеткээр;

13) бодунуң бүрүн эргезиниң хемчээлинге назы четпэннерниң хоойлу езугаар сонургалдарын болгаш эргезин сагырын хандыраар. Элээдилерниң хоойлу-биле карышкак хөдөлишкыннери болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктары дээш оларның төрелдерин болгаш назы четпэннерниң эргезиниң харысалгазының айтырыгларының талазы-биле башкылар, төрелдер, өөреникчилер-биле консультацияны чорудар;

14) кезээлер, дискотекалар болгаш класстан дашкаар өске-даа массалыг хемчеглер эртиреринге чурумну хандыраарынга башкылар коллективинге деткимчени көргүзөр;

15) хөй-ниити каттыжышкыннары, аныктар херектериниң талазы-биле комитеттер, ажаалда-тежээлде болгаш азырал, кадык камгалал, чурттакчы чонун социал камгалал албан черлери, назы четпэннер херектериниң талазы-биле комиссия-биле кады ажылдажылганы боттандыраар;

16) школаның профилактика чөвүлелиниң ажилынга киржир болгаш эрге-хоойлу камгалалынче угландырган хөй-ниити тургузгарының ажилынга деткимчени көргүзөр;

17) хоойлу-дүрүм үрээринге сундулуг назы четпэннерниң дыштанылганын болгаш кадыын быжыглаарын организастаар, школачыларны түр күш-ажылга тургузарынга деткимчени көргүзөр.

III. Школа инспекторунуң эргелери

6. Школа инспектору Россия Федерациязының «Милиция дугайында» Хоойлузунда тодараткан милиция ажилдакчызының шупту эргелерин ажыглаар.

7. Школа инспекторунуң эргелери:

өөредилге албан чериниң кандыг-даа өөреникчилериниң психология-педагогтук характеристиказында кирип турар кандыг-даа информацияны алыр эргелиг;

оларның эргезин камгалаарынга болгаш назы четпэннер херектериниң талазы-биле комиссияга болгаш өөредилге база эртем эргелелиниң органнарынга өөреникчилерниң эрге-хоойлу кижизидилгезин сайзыраңгайжыдар дугайында саналдарны тургузар; чогумчалыг эвес байдалды өг-бүлелерге болгаш хоойлу-дүрүм үрээр назы четпэннерниң чурттап турар черлеринге баар;

төрелдер комитетиниң хуралдарында, директорга болур хуралдарга, өөредилге болгаш кижизидилге айтырыгларының талазы-биле башкыларның чөвүлел хуралдарында киржир.

IV. Школа инспекторунуң ажил-чорудулгазын организастаары

8. Школа инспекторунуң ажил хүнүнүн хемчээлин күштүг болуп турар күш-ажыл хоойлужулгазынга дүүштүр тодарадыр, өөредилге албан чериниң директору-биле дугуржулга езугаар ажилының регламентин тургузар болгаш иштики херектер органының девискээр начальниги бадылаар.

9. Школа инспектору өөредилге албан черинге бодунуң ажил-чорудулгазын директорунуң кижизидилге ажилының талазы-биле оралакчызы, психолог, социал-педагог-биле кады ажилдаар, а өөреникчилерниң чурттап турар чериниң талазы-биле — назы четпэннер херектериниң талазы-биле девискээр инспектору, милицияның участок инспектору болгаш кеземче херектериниң дилеп тывар төлээзи-биле чорудар.

10. Школа инспектору ай санында ажил планын тургузар, айның 25-тиң хүнүнге чедир ниити өөредилге албан чериниң директору-биле (оралакчызы) дугуржур болгаш ону кезектиң удуртукчузу бадылаар.

11. Школа инспектору шөлээлеп, аарып, өөренип азы өске-даа чылдагааннар-биле түр чок турар үеде өөредилге черинге профилактика ажилын назы четпэннер херектериниң талазы-биле кезектиң зона инспектору чорудар.

12. Россияның ИХЯ-ның 2000 чылдың май 26-да №569 дужаалында болгаш амгы Дүрүмде көрдүмзүн медээлерни, өске-даа хүлээлгелерни школа инспекторунга салырын болдурбас.

КАТАП ТУРГУСТУНУП КЕЛИР

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол декабрь 6-да Чазак кижигүннери-биле кады «Тыва даг-дүгү» комбинатынга кээп чоран. Ак-Довурак хоорайның болгаш Барыын-Хемчик кожуунунуң удуртукчулары-биле журажылга хуралды эрттирген.

— Бистиң сорулгавыс «Тыва даг-дүгү» комбинатының ажилын соксадыр дээш эвес, оон ажилчыннарының амыдырал-чуртталгазын экижидер, ажил телевири шын төлөп турар бе, ол талазы-биле харылап турар удуртукчуларга журажып, бүгү байдалды өөренип көөр дээш келген бис.

Амгында Узбекистандан келген бизнесменнер дижиригис улус баш миннип турар чүве-дир. Бо хүн-нерде чингине директорунуң хүлээлгезин күүседип турар, Макена Моматазиз Макаевич бодунга хамаарыштыр өрелерни 2009 чылдың январь айда эгидерин азап турар, чоокку үеде ТР-ниң Чазаанга келир болду. Аңаа комбинатыныс-

тың экономиказын көдүрүп, өрширеден камгалап болурунун кандыг аргазы барын чугаалажыр бис.

Хайыраан фабрикавыстың чаа чыгыы демир дериг-херекселин үзе-чаза кескилээш, чазыйлай берген хуужудукчулар чажыды-биле оорлааш, ажыглап болур кезектерин улуг бүдүрүлгелерге садыпкан, артканын демир хүлээп алыр баазаларга аар өртөккө дужаагылапкаш, байып чоруй барганнар. Бо үүлгедиг он чыл иштинде үргүчүлөп чоруп турда, тус черниң удуртулганы шыңгыы хемчег албааны хомуданчыг — деп, Чазак Даргазы бодунуң чугаазынга демдеглээн.

Фабрикага ынааныжын чидирбээн каш санныг эрги ажилчыннарывыс, чылыг хеви безин чок, куу туман доозун аразында думчуунга кедиптер «респиратор» дээр камгалал чок ажилдап турарын Чазак Даргазы кайгап чугаалаан.

— Бистиң даавыс дүгүн олар моон апаргаш, хөй түңнүг долларларга садып-саарып алыр. А херек

кырында ону бүдүрген кижилерге каш-ла борбак хуузу келир. Оон орнунга боттарывыс саарып тургаш хөгжүүр ужуруг бис.

Маңаа кол-ла чүве кадрлар айтырыы, даг талазы-биле дооскан тускай эртемниглер чок, ам база өске хоорайлардан улус чалаар бис бе? 2009 чылдан эгелеп, демир-орук тудуу эгелээр, ол доозулгуже чедир ийи-даа дээди эртемни доозуп ап болур арга бар. Демир-орук тудуунуң акшаландырышкыны белен, шуут болу берген деп болур. Ынчангаш ам, чгааштан боданынар.

Ам фабрикавыска хамаарылгалыг өөредилге черин маңаа ажыдары чугула апар чыдар. ПУ-3-түн баазыныг салбырлардан ам-даа немеңер. Дөмей-ле узулуг ээлери бистерден өске, бистиң «Тыва даг-дүгү» комбинатының эргелиг ээзи тывылбас. Өөредилге сайыды база дыңнап олур, бир эки чүвени чугаалаар боор — деп, Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оол улуг бүзүрел-

биле чугаалады.

Чазак Даргазының чылыг күзээшкыннеринге сеткили өөрзэн ак-довуракчыларның мурнундан хоорай баштыңы болгаш Төлээлекчилер хуралының даргазы А.А.Сат, хоорай чагыргазының даргазы М.М.Кызыл-оол комбинаты катап тургузар талазы-биле улуг деткимчени берип турары дээш улуу-биле өөрүп четтиргенин илереткенер.

ТР-ниң өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының сайыды П.А.Морозов Россияның улуг хоорайларының даг талазы-биле дээди болгаш ортумак өөредилге черлери-биле керээни чарарын көвүдөдирин аазаан. Ол өөредилге черлеринге кирериниң шыналгалдарын Тывага кылдыр чугаалажырын көөр болган. Ак-Довурак хоорайга ортумак өөредилге чериниң дугайын база сүмележир болган.

Ак-Довурак хоорайның болгаш Барыын-Хемчик кожуунунуң удур-

тукчулары сайыттын сагыш човаан сеткилинге дыка-ла таарзынганар. Бак кижиге «азырандыга» баргаш, чинке-тени берген фабрикавыс катап «төрзэн иезинче эглип келир» деп, барганда канчаал өөрүвес боор.

Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оол-дун: «Канчаал-даа тургаш болза, ол тонаттынып калган фабрикавысты кылып алыр бис. Даг-дүгүн хереглөп турар күрүнелер дыка хөй, бистиң Россияга космоска хүнү-биле херек» дээни, ак-довуракчыларга утундурбас улуг белек болуп арттары чугаажок.

База катап улуу-биле четтир-дивис, Шолбан Валерьевич. «Тыва даг-дүгү» комбинатының катап тургустунган ажыдышкынының кызыл кожаазын Силерни кезер боор деп бүзүрөп тур бис.

Анатолий МОНГУШ.

Ак-Довурак хоорай.

ДЕМИР-ҮЖҮҮМ

САЛБАС-ЛА МЕН...

Эдуард МИЖИТ

ХЕРИИ БАЗЫП ЧОРУУР ЧОНУМ

Өндүр Ада — Мөңгө Деңгер эрте шагда
Өртемчейни чаяап тура, бодараткан
Эргим төрөөн Ие - Черин утпас, кагбас,
Эрткен оруун төөгүп төтпес тыва чонум.

Кожумаа: Чүс, муң чылдың шуурганынга
Чүктөр санай хадый бербейн,
Херелденген келир өйже
Херии базып чоруур чонум!

Чигин чире, оюн оя чурттап чораан —
Чиктер-скифтер, гуннар, түрктөр — өгбелерниң
Каржы-дошкун, оттуг-көстүг үе өттүр,
Каңнап берген чолун салгаан тыва чонум.

Делегейниң чоннарының аразында
Девип, самнап, каргыраалап, хөөмейлеп,
Чалымналган шыпшыктар дег сорулгаже
Чалгынналган чүглүг чолдуг тыва чонум.

ЧОДУРААНЫҢ ЧЕЧЭЭ ЫШКАШ

Часкы хатка саглаң-саглаң чодураа дег,
Чазык чаңныг, ээлгир сынныг тыва кыстар
Чаның-биле самнай аарак, эрте берзе,
Чалгынналган сеткил-чүрээң куштагы бээр.

Кожумаа: Челээштелген кежик-чолче
Сеткилиниң эдерти бээр,
Ыдык чырык ынакшылга
Ынаныштыг тыва кыстар.

Частып келген чодурааның чечээ ышкаш,
Сагыш-хөңнү аккыр, арыг тыва кыстар
Чүлдү-чүрээң бүрүн берип, ынакшыза,
Чүглүг куш дег, чүү-даа чүвээ торулбас сен.

Долуп бышкан чодурааның каттары дег,
Дозур кара карактарлыг тыва кыстың
Херелденген хүлүмзүрүү орук айтып,
Кезээде-ле чырыткыч бооп кады чоруур.

ТЫВА ЭРНИҢ ХӨҢНҮ БЕДИК

Сүрлүг шырай тыртыныпкаш, хая көрбейн,
Чүгүрүктүң манын үндүр үе өттүр,
Чүглүг куш дег, шүүргедеп тутсуп орап
Чүткүл-күштүг тыва эрниң хөңнү бедик.

Кожумаа: Чонувустуң камгалалы —
Соруу быжыг тыва эрниң
Сүлдөз-ле бедик чорза,
Чүү-даа чүвээ торулбас бис!

Эзенгиде тепкен буду тепкен хевээр
Эрте шагдан келир өйже тутсуп ора,
Саадаандан согуннарын карбаш кылгаш,
Часпас адар тыва эрниң хөңнү бедик.
Содак-шудаан дыгыг кеткеш, эзир самын
Чоргаар девип, тура тутсуп, шүглүп чоруур,
Төрөөн чонга ынаныштыг камгалакчы —
Төре баштаар тыва эрниң хөңнү бедик.

ИЕ КИЖИ ЭҢ-НЕ ЫДЫКТЫГ

Тыва чоннуң сеткилинде эрте шагдан-на,
Өртемчейде ыдыкшылдыг чүден-даа артык
Тыныжы-даа, көрүжү-даа авырдалап кээр
Өндүр бедик ие кижиги эң-не ыдыктыг!

Эмзирип каан сүдү биле өпей ырынга
Чылы чиптес ынакшылын сиңирип бергеш,
Эки-бакта эргелелдиг карактап чоруур,
Чырык чолдуг ие кижиги эң-не ыдыктыг!

Өрү тейлеп чалбарып кээр албатызынга
Келдерелдиг, энерелдиг Мөңгө Деңгер дег,
Өршээр чүрээ сүлдөз-ле тудуш бодараан,
Кежик сөннөөн ие кижиги эң-не ыдыктыг!

БЕДИК ДАГЛАР, АРЫГ ХЕМНЕР

Төрөөн Тывам меңги баштыг бедик даглары,
Дөрде саадаан төлөп-чолдуг экер эрлер дег,
Чонувусту, чуртвусту карактап көрүп,
Чоргаар быжыг тура-соруун хайырлап турар.

Кожумаа: Бодарааны чаяалгазы —
Бот-боттарын каастагыр даглар, хемнер.
Аялгазы сөзү-биле,
Аяннашкан ыры ышкаш, даглар, хемнер.

Эргим Тывам эглип баткан арыг хемнери,
Ээлдек чаңныг, хоюг үнүг чалыы кыстар дег,
Чалгыглары чайынналган агымы-биле,
Сагыштарны хөөн кирип часкарып чоруур.
Мақтап-алгап, чурттап ханмас ынак Тывамның,
Маңык-торгу кетгинипкен тайга-сыннары,
Сула салган суук чаыш дег, узун хемнери,
Чуртталганы чаяап берген ада-иём дег.

Тываның уран чогаал делегейинде чаа
болуушкуннарны чырыдып, номчукчуларга
чедирер сорулга-биле Россияның Чогаалчылар
эвилелиниң кежигүнү, Тыва Республиканың уран
чүүлүнүн алдарлыг ажылдакчызы Эдуард
Мижит-биле бистиң корреспондентивис
интервью ап, чугаалашкан. Ону номчукчула-
рывыска сонургаттывыс...

— Эдуард Баирович,
Силерниң чогаалдыкчы
ажыл-чорудулгаңар
соксап дивейн, үргүл-
чүлүп турар болгай.
Сөөлгү чедер кандыг
чаа ажылдарны кыл-
ган болгаш кылып
турарыңар дугайында
солунувустуң ном-
чукчуларыңа чугаа-
лап бээривис диле-
дивис.

— Амгы үеде Тыва Рес-
публиканың Чазаның ча-
нында Тываның гуманитар-
лыг шинчилелдер институ-
тунун литература секторун-
да эртем ажылдакчызы бо-
луп ажылдап турар болга-
нымда, секторнун ниити
ажылдарында, чижээлээрге,
тыва уран чогаалдың төөгү-
зүн бижип тургузарыңа
болгаш тыва чогаалчылар-
ның чогаалдарын шинчилээр
ажылга кирип, бодумнун
шилип алганым темага ха-
маарыштыр эртем ажылын
бижип тур мен. Ынчалза-даа
чогаал ажылын черле холдан
салбазын кызып, шүлүктөр-
ни, шиилерни, очулгаларны
болгаш сценарийлерни би-
жирип уламчылавышаан,
демир-үжүм салбаан хе-
вээр мен.

— Тываның Вик-
тор Көк-оол аттыг
хөгжүм-шии теат-
рында силерниң би-
жээниңер «Күлте-
гин» деп шиини тур-
гузуп турарыңар
дугайында медээлер
солун-сеткилде
удуа-дараа көстүп
турар апарган бол-
гай. Бо шииниң дуга-
йында чүңчү чугаалап
болур силер?

— Чогаалдың адындан-
на ол эрте-бурунгу түрк та-
жы, шылгараңгай шериг
баштаңчызы Күлтегиниң
болгаш оон үезинде болуп
турган төөгүлүг болуушкун-
нар дугайында шии дээрзи
билдинип тур боор. Чогу-
м шии 1996 чылда бижип доос-
туган, а 1997 чылда бичи
эдиглер болгаш немелделер
кылганым соонда, сөөлгү
улуг сек салдыган. Шииниң
сөзүглели бүрүнү-биле шү-
лүктөп бижиттинген. Шииниң
кол сорулгазы чүглө төө-
гүлүг болуушкуннарны бол-
гаш маадырларның овор-
хевирин чырыдары эвес, а
төөгүгө даянып алгаш, уран
чүлдүн дылы-биле амгы
үениң амыдыралының айты-
рыгларыңа хамаарышкан
чугаа кылыры дээрзин дем-
дегеп каар болза артык
эвес боор. Сценага боттан-
дырып тургузары элээн саа-
дай бергени база анаа эвес.
Чүге дээрге, уран чүлдүн
кандыг-даа адырларыңа
улуг хемчээлдиг чогаал-
дарны боттандырып эвээш
эвес белеткел ажылын
болгаш саң-хөө талазы-биле
чарыгдалдарны негээр.

— Эрте-бурунгу

түрк маадырларның
аттарын амгы тыва
дылда тайылбырлап
турары аңгы-аңгы-ла
болгай. Силер маңаа
хамаарыштыр чүңчү
чугаалап болур силер?

— Шиинде маадырларның
аттары кол кезинде-ле даш
көжээлдерде бижиттинген
аайы-биле хевээр артып
турар. Чогаалдың ишинде
ол дугайында тайылбыр чок,
чүге дээрге, шии эртем
ажылы эвес-ле болгай. Ын-
чалза-даа төөгүгө даянган
чогаал бижип турар болга-
нымда, анаа хамаарышкан
бүгү-ле эртем ажылдарын
өөренип көөрү мээң хү-
лээлгем апар. Оон түнне-
линде чамдык аттарның утка-
зын уктаарга, мындыг солун
чүлдөр билдинип кээр-дир.
Чижээлээрге, Илбилге ка-
дынның болгаш Билге ка-
гаанның (кагаан деп сөс орус
дылче император деп очул-
дуртунар) аттарында алыс
шынны өттүр билер дээр
уткалыг бурганның бир шы-
нарын демдеглээн бурунгу
түрк сөс кирип турар, а Күл-
тегин деп атта «Күл» деп
сөстүн утказы бурунгу скиф
(Төп Азиядан үнгөш, барыын
чүкчө калбартыр тарай бер-
ген сактарның ады бурунгу
грек дылда скиф кылдыр
өскерлип, эртем дылынче
кире берген) дөстүг дээрзи
улуг барымдаалыг. Бурунгу
грек төөгүчү Геродоттун би-
жип турары-биле скиф хаан-
нарың эгезин салган Тар-
гытай хаан үш оолдуг турган.
Хеймер оглунун адын Ко-
лаксай азы чамдык бижи-
мелдерде Күлаксай дээрзи
төөгүдө маргыш чок артып
калган. Күл деп сөстүн утка-
зы база-ла бурган адынга ха-
маарышпышаан, бир тала-
зындан хүн, кол, хүр болгаш
оон-даа хөй чоок уткалыг
сөстөр-биле, өске талазын-
дан Күлүг — эрте-бурунгу
түрк дылда алдарлыг деп
база-ла алыс дөзүндө бурган
шынарынче айткан сөс-
биле холбашканы билдинип
турар. Ук ат эрте-бурунгу
хуннарның хааннарының ат-
тарында база хөйү-биле
кирип турарын төөгүдөн би-
лип ап болур. Аттарның ка-
йызы-даа бурган-биле хол-
башып турарының чылда-
гааны эрте-бурунгу скифтер-
даа, хуннар-даа, түрктөр-даа
чүдүлгезиниң аайы-биле
боттарың Ада-Дээрниң ажы-
төлү, бурган уктуг чон деп
санап чораанында болгу дег.
Түрк деп сөс безин сүр-
күчүлүг дээр уткалыг, чаңгыс
үндезин-дөс дылдыг, ниити
төөгүлүг төрөл аймактарның
шынарын көргүскен сөс
бооп турар болгай. Амды-
зында моон-биле шии дуга-
йында чугаалаарын кызы-
гаарлап каайн, чүге дээрге,
хөй тайылбырлаарга, көрүк-
чүге солун эвес апарып
болур.

— Оон аңгыда Си-

Юбилейиңер-биле!

Бистиң эргим, ынак ачавыс Оюн-оол Чаш-
оолович ТЮЛЮШ январь 1-де 70 харлаан. Бүгү
назынында чолаачылап чораан хоочун чолаачы.
Күш-ажылдың хоочуну. Хөй шаңнал-макталдарның
эдилекчизи. Ачавыска аас-кежикти, каң кадык-
шылды, аравыска ам-даа үр чыл чурттаарын
күзедивис.

Чеден харны харлааның дээш,
Чечектерни сөңгөвишаан,
Сеткиливи ханызындан
Черге чедир мөгөйдивис.

Авазы, уруглары, уйнуктары.

лерниң «Саян» ан-
самблинге хамаарыш-
тыр ажил кылганы-
ңар болгаш ол ажы-
лыңарны Тываның
Культура болгаш
информация поли-
тиказының яамызы-
ның коллегиязы хү-
лээп алганының дуга-
йында дыңналган
медээге хамаарыш-
тыр чүңчү сонур-
гадып болур силер?

— Тываның күрүнениң
«Саян» ыр-сам ансамблиниң
кел чыдар юбилейинге чаа
программа тургузары-биле
күрүне филармониязының
удуртулгазы меңээ чагыг
кылган. Чагыгның бүгү-ле
негелдезиниң аайы-биле
танцы-самның либреттола-
рын (самның утказын бижээр
өзөк сценарийи), ырларның
сөстөрүн болгаш башкарык-
чыларынның сөстөрүн бүрү-
нү-биле чогадып тургускаш,
джуаап берген кижиги мен.
Дугуржулга аайы-биле мээң
бижээним сценарий чаа про-
грамманың бир кезин болур,
өске кезин Моолдан ча-
латкан тускай мергежилдиг-
лер кылып болган. Амгы
үеде ол бүгүнү сценага бот-
тандырап ажил чоруп турар
деп сураан дыңнадым. Со-
нуургадып болгу дег чүлүг
хамаарыштыр сценарийниң
бирги самын чугаалап болур
мен. Оон адын «Скифтерниң
алдын согуннары» дээр, ут-
казы — үстүндө чугаалааным
Таргытай хаанның үш оглу
дээрже айтырыг дилеглиг
алдын согуннар адып чору-
дарга, дээрден алдын даыс-
тар ужуп бадып келгеш,
оларга хаан эрге-чагырганың
им-демдээ кылдыр алдын
эдилелдер эккеп берип
турар. Геродоттун номунда
дээрден кээр дүшкен алдын
чүлдөр дугайында чаңгыс
домакка даянган, тургус-
каным либретто чүве. Эрте-
бурунгу сактар азы скифтер
бистиң өгбелеривис дээрзин
археологтуг казыышкыннар
болгаш төөгү эртеми бүзү-
релдин-биле бадыткап турар
болганда, бодувустуң төөгү-
вүстү чүглө эртем-шинчилел
эвес, а ыры, сам, чурук, хөг-
жүм, театр — ниитизи-биле
уран чүлдүн дылы-биле
база көргүзүп, калбак чон-
нун угаан-медерелинге бол-
гаш сагыш-сеткилинге чоок
кылдыр чедирери чугула деп
бодар мен. Мен бодаа-
рымга, ырларның аялгазын
болгаш танцы-самны тургу-
зар тускай мергежилдиглер
чаа программаны тургу-
зарда, оон кол угланыш-
кынын болгаш концепциязын
— тыва чоннун эрткен болгаш
амгы үезин, оон сагыш-сет-
килиниң дээр дээр талала-

рын өрү көдүрүп көргүзерин
— угаандан салбайн, аңгы-
аңгы эвес, а чаңгыс сорул-
гаже ажылдаар болза, ук
программа анаа-ла ыр, сам
чыындызы эвес, а дириг ма-
га-бот дег бүдүштүг апарып
болур. Ырларның сөстөрүн
бижириде база чончу хөөнү
колдадып, чоннун дээр
дээр — төрөөн черге, херээ-
жен кижиге, ие кижиге, эрки-
жиге, төөгүгө болгаш келир
үеге хамаарылгазы дээр
чижектиг — шынарларын
бодувуска-даа, өске чон-
нарда-даа көргүзерин чедип
аар дээр, билдингир дыл-
дыг, чонга чоок овор-хе-
вирлерлиг кылдыр тургу-
зарын оралдаштым. Чоннун
ырларыңа чоокшуладыры
дээр-ле, ук жанрын дү-
рүмнерин сагыыры-дыр. А
кол сорулгазы — чоннун
чоргааралын болгаш хей-
аадын бедидери. А ону
кандыг арга-биле чедип ап
болурул? Мурнуку үелерде
бүгү чүлдү хөйге билдингир
идеология уштап-баштап
турган болза, амгы үеде ону
чүглө чоннун үндезин төө-
гүзү, үндезин культуразы,
угаан-медерелдин болгаш
сагыш-сеткилдин үндезин
онзагай талалары чедип ап
шыдаар деп санаар мен.
Кижини хүнүнүң-не, «Сен
ызырар ыт сен» — деп сөг-
лээр болза, үези кээр, ол
кижи ыткылаштыр эере-даа,
ызыра-даа берип болур
болгай. А бир эвес, «Сен —
мындыг бедик сагыш-сет-
килдиг чоннун төлү-дүр сен»
деп чоруур болза, кандыг
түннел үнүп болуру билдинип
тур боор. Оон аңгыда, өске
чоннарда бистиң уран чүү-
лүвүстүн кол утка-шынары
тыва чоннун бедик, чаагай
овур-хевирин тургузарыңа
канчаар-даа аажок улуг
ужур-уткалыг-ла болгай.
Чогуу сценарийниң кайы
хире кезин чаа программаже
кирери билдинмес болганда,
моон-биле кызыгаарланып
кагымза, эки боор.

— Солун чугааңар
дээр улугу-биле чет-
тирдивис, Эдуард
Баирович! Чаа чылда
чаа-чаа чогаалдыкчы
дилээшкениңерни бол-
гаш чедишкениңерни
күзедивис! Тыва кижиги
ниң чоргааралын хай-
ныктырып келир ха-
ны ужуру-уткалыг чо-
гаалдарыңар дээр,
силерге мөгөйлү, Чаа
Чылда өг-бүлөңерге
болгаш кал бодуңарга
быжыг кадыкшылды,
аас-кежикти күзе-
ливис.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ
интервьюну алган.

Тыва Республиканың Кик-боксинг федерациязы
бокска Тыва АССР-ниң 7 дакпыр чемпиону «Тыва
Республиканың күш-культура болгаш спорттун
тергини» хөрөк демдээниң эдилекчизи

Май-оол Авазевич
МОНГУШТУҢ

элекке мөчээни-биле төрелдеринге болгаш чоок
кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТАРИФТЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ АЛБАНЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2009 чылда «Тываэнергосбыт» ААН-ның хереглекчилеринге электри энергиязынга тарифтерни доктаадырының дугайында
2008 чылдың декабрь 25 №36 Кызыл хоорай

1995 чылдың апрель 14-те «Электри бол-
гаш чылыг энергиязының тарифтерин күрү-
неден чурумчударының дугайында» № 41-ФХ
Федералдыг хоойлуга (дараазындагы өс-
керилгелери-биле), Россия Федерациязының
Чазаның 2004 чылдың февраль 26-да
«Россия Федерациязынга электри болгаш
чылыг энергиязынга хамаарыштыр өртектөр-
ни тургузарының дугайында» №109 док-
таалынга (дараазындагы өскерилгелери-биле)
дүүштүр база Тыва Республиканың Та-
рифтер талазы-биле албанының баштаар

чериниң 2008 чылдың ноябрь 21-де №10
протокол шийтпиринге үндезилеп, Тыва Рес-
публиканың Тарифтер талазы-биле алба-
нының доктаадыры болза:

1. Тарифтерни 1 капсырылга езугаар док-
таадыр болгаш оларны күштүг бооп кириер.
2. Бо доктаалдың 1-ги пунктузунда
доктааткан тарифтер 2009 чылдың январь
1-ден күштүг болур.

**Тыва Республиканың Тарифтер
талазы-биле албанының удуртукчузу
Е.В.КАРАТАЕВА.**

Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының
2008 чылдың декабрь 25-те № 36 доктаалы-биле 1 капсырылга

**«Тываэнергосбыт» ААН-ның хереглекчилеринге электри
энергиязынга ТАРИФТЕРИ**

ч/с №	Көргүзүү (тарифтерни ставкалар бол- гаш зоналар аайы-биле аңгылаан езу- гаар чарган хереглекчилерниң бөлүү)	Хемчээли	Күженишкениниң хемчээли			
			ВН	СН-I	СН-II	НН
1.	Үндезин хереглекчилери (тарифтер НӨУ чокка айыттыглан)					
	Чаңгыс ставкалыг тариф Ийи ставкалыг тариф - күчүзү дээш төлевири - энергия дээш төлевири Хонуктуң зоналары аайы-биле аңгылаан тарифтер - дүнеки зона - ортумак түлүк үениң зоназы - түлүк үениң зоназы	коп./кВт*ш. руб./кВт*айда. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.				
1.2	Генераторлуг күженишкениниң шиннерден (хуваар тургузугдан) электри энергиязын болгаш күчүнү ап турар үндезин хереглекчилер					
	Чаңгыс ставкалыг тариф Ийи ставкалыг тариф - күчүзү дээш төлевири - энергия дээш төлевири Хонуктуң зоналары аайы-биле аңгылаан тарифтер - дүнеки зона - ортумак түлүк үениң зоназы - түлүк үениң зоназы	коп./кВт*ш. руб./кВт*айда. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.				
2.	Өске-даа хереглекчилер (тарифтер НӨУ чокка айыттыглан)					
2.1	Чурттакчы чонну база (азы) бюджет организацияларын электри энергиязы-биле (күчүзү-биле) хандырып турар ЭСО-лар (ЭСО бүрүзүн аңгы одуруг-биле аңгылаан)					
	Чаңгыс ставкалыг тариф	7000-дан база оон өрү 6000-дан 7000 шактарга чедир 5000-дан 6000 шактарга чедир 4000-дан 5000 шактарга чедир 3000-дан 4000 шактарга чедир 2000-дан 3000 шактарга чедир	коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.			
	Ийи ставкалыг тариф					
	- күчүзү дээш төлевири - энергия дээш төлевири Хонуктуң зоналары аайы-биле аңгылаан тарифтер - дүнеки зона - ортумак түлүк үениң зоназы - түлүк үениң зоназы	руб./кВт*айда. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.				
2.2	Генераторлуг күженишкениниң шиннерден (хуваар тургузугдан) электри энергиязын болгаш күчүнү ап турар чурттакчы чонну база (азы) бюджет организацияларын электри энергиязы-биле (күчүзү-биле) хандырып турар ЭСО-лар (ЭСО бүрүзүн аңгы одуруг-биле аңгылаан)					
	Чаңгыс ставкалыг тариф	7000-дан база оон өрү 6000-дан 7000 шактарга чедир 5000-дан 6000 шактарга чедир 4000-дан 5000 шактарга чедир 3000-дан 4000 шактарга чедир 2000-дан 3000 шактарга чедир	коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.			
	Ийи ставкалыг тариф					
	- күчүзү дээш төлевири - энергия дээш төлевири Хонуктуң зоналары аайы-биле аңгылаан тарифтер - дүнеки зона	руб./кВт*айда. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.				

- ортумак түлүк үениң зоназы - түлүк үениң зоназы		коп./кВт*ш.				
2.3	2.1. база 2.2. пунктуларда айыттыглан хереглекчилерден аңгыда, ЭСО-ну кирибишаан, өске-даа хереглекчилер					
Чаңгыс ставкалыг тариф	7000-дан база оон өрү	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
	6000-дан 7000 шактарга чедир	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
	5000-дан 6000 шактарга чедир	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
	4000-дан 5000 шактарга чедир	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
	3000-дан 4000 шактарга чедир	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
	2000-дан 3000 шактарга чедир	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
Ийи ставкалыг тариф						
- күчүзү дээш төлевири - энергия дээш төлевири Хонуктун зоналары аайы-биле аңгылаан тарифтер - дүнеки зона - ортумак түлүк үениң зоназы - түлүк үениң зоназы		руб./кВт*айда. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.	425,521 38,5	503,277 41,4	572,029 41,0	585,512 46,7
2.4	Бюджет хереглекчилери (тарифтер НӨУ чокка айыттыглан)					
Чаңгыс ставкалыг тариф	7000-дан база оон өрү	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
	6000-дан 7000 шактарга чедир	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
	5000-дан 6000 шактарга чедир	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
	4000-дан 5000 шактарга чедир	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
	3000-дан 4000 шактарга чедир	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
	2000-дан 3000 шактарга чедир	коп./кВт*ш.	136,2	164,0	178,8	189,0
Ийи ставкалыг тариф						
- күчүзү дээш төлевири - энергия дээш төлевири Хонуктун зоналары аайы-биле аңгылаан тарифтер - дүнеки зона - ортумак түлүк үениң зоназы - түлүк үениң зоназы		руб./кВт*айда. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.	425,521 38,5	503,277 41,4	572,029 41,0	585,512 46,7
3.	Чурттакчы чонга деңнээн чурттакчы чон болгаш хереглекчилер (тарифтер НӨУ-ну барымдаалап айыттыглан)					
3.1	Хоорайның чурттакчы чону					
3.1.1	Газ плиталары-биле дериттинген бажыңнарда чурттап турар чурттакчы чон					
	Чаңгыс ставкалыг тариф Хонуктун зоналары аайы-биле аңгылаан тариф Дүштеки зона 23.00-дан 7.00 шакка чедир Дүнеки зона 7.00-дан 23.00 шакка чедир	руб./кВт*айда. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.				180,0
3.1.2	Стационар электри плиталары-биле доктааткан чурум езугаар дериттинген бажыңнарда чурттап турар чурттакчы чон					
	Чаңгыс ставкалыг тариф Хонуктун зоналары аайы-биле аңгылаан тариф Дүштеки зона 23.00-дан 7.00 шакка чедир Дүнеки зона 7.00-дан 23.00 шакка чедир	руб./кВт*айда. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.				126,0
3.2.	Көдээ чурттакчылар					
	Чаңгыс ставкалыг тариф Хонуктун зоналары аайы-биле аңгылаан тариф Дүштеки зона 23.00-дан 7.00 шакка чедир Дүнеки зона 7.00-дан 23.00 шакка чедир	руб./кВт*айда. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.				126,0
3.3.	Чурттакчы чонга деңнээн хереглекчилер					
	Чаңгыс ставкалыг тариф Хонуктун зоналары аайы-биле аңгылаан тариф Дүштеки зона 23.00-дан 7.00 шакка чедир Дүнеки зона 7.00-дан 23.00 шакка чедир	руб./кВт*айда. коп./кВт*ш. коп./кВт*ш.				180,0
4.	Организацияларга өңчү эргезинге азы өске-даа хоойлу езугаар үндезин-биле хамааржыр четкилерге чидиргилерниң орун тургузар сорулга-биле электри энергиязын ап турар, электри энергиязын дамчыдар талазы-биле ачы-дузалар чедирип турар организациялар					
	Чаңгыс ставкалыг тариф	коп./кВт*ш.	45,56			

Тайылбыр: «Тываэнергосбыт» ААН-ның тарифтерин доктаадырда хүлээп алган мөөңнөп
болгаш үүрмөктөп садар рынокта электри энергиязын (күчүзүн) садып алырының ортумак
өртөз 35,16 коп/кВт.шакта.

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазы.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87,
тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: нийтилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура,
өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга —
2-17-09, үлөттүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8060. Чагыл 1. Номерни парлаттаже дужаганы:

график езугаар — 22,00, херек кырында — 20,00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит»,
Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш
массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы
Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004
чылдың май 14-те эде бүрткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ның «Тываполиграф» унитарлыг курунениң бүдүрүлгезинге парлаан
(Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары
редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыглан саянары
болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары
харышпаар.